

BOŽO DRAŠKOVIĆ

JEL KLASIFIKACIJA: A10, A19

MUKE U VEZI SA NEOLIBERALNOM DOKTRINOM -doktrinarna pitanja i stvarnost-

SAŽETAK

Doktrina neoliberalizma sadrži nekoliko ključnih postulata od kojih se polazi u razumevanju ekonomskog poretka. Prvi postulat se odnosi na pitanje individualnih sloboda i nejednakosti. Sloboda je moguća samo kao individualna, pojedinačna i predstavljena je kao odsustvo prinude jednih nad drugima. Opšti ideal slobode nije sporan. Problem nastaje onda kada pojedinci konstituišu društvene grupe i klase u kojima ideal slobode može biti poništen nastajanjem velikih nejednakosti u raspodeli svojinskih prava i dohodaka. Doktrina ne prihvata bilo kakvo postojanje opštih, izvan pojedinačnih interesa. Sudbina pojedinca zavisi isključivo od njega samoga i njegovih sposobnosti. Drugi postulat doktrine zasniva se na stanovištu da lična odnosno privatna svojina i motivisanost pojedinca da upravlja tom svojom podstaknut ličnim interesima predstavlja uslov i pretpostavku napretka. Napredak pojedinca je preduslov napretka cele zajednice. Zastupnici doktrine, a priori odriču mogućnost bilo kakve ekonomske efikasnosti državne ili nekog drugog oblika kolektivne svojine. Ulogu države u ekonomskoj aktivnosti sledbenici razumeju kao remetilački faktor, a njena uloga se svodi na obezbeđivanje apstraktne uloge u obezbeđivanju vladavine prava. Mogućnost da postoji klasna uloga i uslovljenost države, sledbenici doktrine ne prihvataju. Doktrina ima problem da pojasni odnos konstituisanja i artikulacije pojedinačnih interesa i nastanak opštih interesa i institucija koje predstavljaju zajedničke interese. Slobodno samoregulirajuće tržište i autonomija učesnika na tržištu je sledeći postulat doktrine. Tržište je samoniklo, a zastupnici doktrine ne posvećuju previše pažnje problemima koji se pojavljuju u slučajevima kada se pokaže da tržišni automatizam samoregulacije ispolji neuspehe. Na kraju doktrinu čini i metodološko teorijski, odnosno saznanjni postulat po kojima u teoriji saznanja društvene nauke polaze isključivo

od lične svesti i subjektivnog saznanja, te da ne postoji prostor za bilo kakvo objektivno razumevanje predmeta istraživanja. U društvenim naukama predmet istraživanja je subjektivan, za razliku od prirodnih nauka, u kojima je predmet istraživanja objektivan. Saglasno tome, sledbenici doktrine smatraju da usled navedenih teorijsko metodoloških ograničenja postoje problemi naučnog predviđanja uopšte, pa i predviđanja nastajanja ekonomskih kriza.

To su ključne teorijsko metodološke pa i vrednosne razlike koje postoje između zastupnika neoliberalne doktrine i njihovih kritičara. To su pitanja: odnosa između individualnog i opšteg, pitanja države, eksploatacije, ograničenja, odnosno neograničene snage tržišne samorgulative, pohlepe, mogućnosti ili nemogućnosti svesne društvene intervencije.

Doktrina neoliberalizma ne priznaje postojanje bilo kakve artikulisane društveno svesne aktivnosti izuzimajući one koja je individualna, a samim tim po njima nije društvena. Navedene razlike stvaraju problem u dijalogu između zastupnika neoliberalne doktrine i njihovih kritičara. Rasprava ponekad podseća na nemogućnost dijaloga koja postoji između vernika i ateista o pojedinim kanonskim pitanjima.

1. UVOD

Rasprava u vezi sa neoliberalizmom zahteva da se pozabavimo nekim od ključnih polazišta tog teorijskog diskursa. Savremeni zastupnici teorijskog i praktično primenjivanog modela neoliberalizma u Srbiji, kao i njihovi kritičari često polaze od toga da se nešto podrazumeva. Međutim, kako se rasprava produbljuje, uočava se da zastupnici i kritičari u vezi sa istim pitanjima i društvenim fenomenima zauzimaju različita tumačenja ključnih aspekata. Među tim aspektima su, po mom sudu, veoma bitna pitanja slobode, svojine, tržišta, konkurencije, slobodne inicijative, uloge države. U ovom radu ćemo se pozabaviti nekim od brojnih pitanja koje je precizno izložio Fridrih August fon Hajek, pre u delu *The Constitution of Liberty* (F. A. Hayek, 1960)¹, a potom nekim od ključnih pogleda Profesora Ljubomira Madžara, vodećeg i doslednog sledbenika neoliberalne doktrine u Srbiji. U radu su izložena takođe, neke od kritičkih primedbi na račun neoliberalne doktrine.

2. PITANJE SLOBODA I NEJEDNAKOSTI

Sadržaj pojma ključne reči iz naslova knjige, pojam slobode, Hajek definiše sasvim široko kao .."ljudske prilike u kojima je prinuda jednih nad drugima smanjena onoliko koliko je to u društvu moguće učiniti. Dakle, stanje slobode se kvantifikuje kroz postojanje intenziteta „prinude jednih nad drugima“. Hajek nema iluziju o tome da postoji potpuna sloboda, on polazi od pretpostavke da će uvek postojati određen nivo prinude jednih nad drugima. Gradaciju mere slobode precizno ne izlaže niti je kvantifikuje. Mada se iz njegovih radova može izvući zaključak da su konstitutivni delovi slobode: sloboda volje, sloboda izbora, privatna svojina i sloboda tržišta. Najzad, Hajek podrazumeva da se sloboda ispoljava unutar društva, odnosno u okvirima „koliko je to u društvu moguće učiniti“, što implicira da je postojanje društva po sebi ograničavanje individualne slobode. Hajek dozvoljava i svakako je to imao u vidu, da se poredak „prinude jednih nad drugima“ ne odvija samo između „slobodnih“ pojedinaca u čijim međusobnim odnosima, prinuda kao moć pojedinca predstavlja ograničenje slobode drugog pojedinca. Ograničenje slobode se prema tome odvija i između različitih društvenih grupa unutar istog društva. Hajek se uzdržava da odnose slobode u društvu definiše kao posledicu različitih interesa društvenih grupa, posebno klasnih odnosa. U njegovo vreme, u zemljama u kojima je radio i stvarao, to nije bilo moderno. Interakcija između pojedinih različitih društvenih grupa u kojima pojedine grupe imaju slobodu da vrše prinudu nad drugima, znači i to da su prvi slobodni, a drugi neslobodni. Takve interakcije Hajek ne razjašnjava. Pitanje svojinskih odnosa, odnosno kauzaliteta svojinskih prava nad sredstvima za proizvodnju kao konstitutivnog dela slobode kao društvenog odnosa Hajek, takođe posebno ne razmatra. U okviru poglavlja pod nazivom Sloboda i slobode, u fusnoti citira Frenklina Ruzvelta koji je u svoje shvatanje slobode uključio i „slobodu od oskudice“. (Hajek, 1998, str.354.). Dosledna interpretacija sadržaja pojma slobode daje mogućnost da se Hajekovim sledbenicima u Srbiji, može prigovoriti da pojam slobode tumače tako da je sloboda, pravo pojedinca i čitavih društvenih grupa, da budu lišeni bilo kakvih svojinskih prava, te da je prirodni tržišni poredak da budu „slobodni u oskudici“.

1 U ovom radu smo se služili srpskim prevodom, pod nazivom Poredak slobode, F.A Hayek, preveo Ilija Vujačić, izdanje Global Book, Novi Sad 1998.

U suštini sadržaja ideje o slobodi je odsustvo prinude.

Hajek je sadržaj pojma slobode prevashodno temeljio na kritici autoritarne komunističke države koja je cvetala u SSSR u periodu kada su nastala njegova najznačajnija dela. Na određivanje sadržaja pojmova: sloboda, „političke slobode“, sloboda učešća na izborima na Hajeka su takođe snažan uticaj imala i zbivanja sa nastajanjem fašističkih totalitarnih režima. Hajek zato precizno pravi razliku između slobode glasanja i demokratije. Jer sloboda glasanja ne znači istovremeno i demokratski izbor. ..“Možda je činjenica da smo videli milione ljudi kako sami glasaju za potpunu zavisnost od jednog tiranina, nagnala našu generaciju da shvati kako izabrati vlast ne znači istovremeno i osigurati slobodu“ (Hajek, 1998, str.22). Ovde nije mesto da izložimo ovu nepobitnu Hajekovu konstataciju imajući u vidu to da su, krajem dvadesetog veka, sloboda političkih izbora i na tome zasnovana demokratija, postale žrtva marketinških kampanja, političkih manipulacija i izbornih obmana uz podršku krupnog kapitala i masovnih medija u njegovim rukama. Odrednica da sloboda čoveka znači da je pojedinac nezavisan od „proizvoljne volje drugih“ nije dovoljan uslov slobode, već je nužan uslov slobode, i sloboda od socijalnog i ekonomskog siromaštva, bede i oskudice, a time i od marketinških izbornih prevara političkih partija.

Hajek pravi distinkciju između pojmova sloboda u njenom izvornom značenju, kao odsustvo prinude, u odnosu na slobodu kao moć koja vodi ka poistovećivanu slobode sa bogatstvom. Dakle, Hajek kao uslov slobode ne uzima ni bogatstvo ni siromaštvo. Ovo stanovište je jasno definisao na sledeći način: „... iznad svega moramo shvatiti da možemo biti slobodni, pa ipak bedni.“ Argumentaciju za ovu tvrdnju nalazi u komparaciji da luralica bez i jedne pare je slobodniji od regrutovanog vojnika. Pojam slobode Hajek stavlja u odnos prema pojmu prinude. Prinudu razume kao kontrolu pojedinca od okruženja ili od okolnosti u kojima se nalazi individua koja je prisiljena nekom prinudom kako bi izbegla neko veće zlo. Dakle, pojedinac izložen spoljnoj prinudi nije u prilici da deluje vođen sopstvenim planom i ciljevima, nego je prinuđen „da služi ciljevima onog drugog koji kontroliše njegovo okruženje i politike.“ (Hajek, 1998. str 27.). Problem prinude po Hajeku je rešilo slobodno društvo tako što je monopol prinude prenelo na državu. Hajek ne uzima u obzir klasni karakter države, da ova posredstvom zakonodavne, sudske i izvršne vlasti pored opštih društvenih interesa u vezi sa prinudom, kao opšte interese sprovodi i posebne grupe, odnosno klasne interese užih društvenih grupa.

Hajek, nadalje, razmatra pitanje odnosa između organizacije i konkurencije. Pretpostavka konkurencije je mogućnost izbora između različitih mogućnosti. Međusobnoj konkurenciji su izloženi kako pojedinci tako i organizovane i neorganizovane grupe. „Argumentacija u korist sloboda nije argument protiv organizacije“ smatra Hajek (1998. str. 40). Međutim, po njegovom shvatanju organizacija će biti korisna za društvo i pojedinca ukoliko je dobrovoljna i predstavlja slobodu izbora. Negativnu dimenziju društvene organizacije Hajek vidi ukoliko se društvo pretvori u jedinstvenu organizaciju koja je konstituisana da bi se društvom upravljalo prema jedinstvenom planu. Ovakav Hajekov pristup je *de facto* kritika društvene organizacije kolektivismu koji je vladao u socijalističkim zemljama tog vremena.

Neka Hajekova razmatranja izložena kao mogućnosti, njegovi sledbenici i interpretatori preoblikuju u aksiome. Takvo stanje je slučaj sa problemom i pitanjem odnosa između

napredka i nejednakosti. Naša navika je ...“da ekonomski napredak uglavnom posmatramo kao *nagomilavanje sve veće količine dobara i opreme*. Ali porast našeg životnog standarda dugujemo bar toliko i uvećavanju znanja... i mada porast dohotka delom zavisi od akumulacije kapitala, *verovatno je, više zavisi od naše sposobnosti učenja da uspešnije koristimo svoje izvore* i da ih koristimo za nove svrhe“ (Hajek 1998. str 46.). Naši Hajekovci se pomislili da je privatizacija i kumulacija bogatstva u rukama manjine sama po sebi ključni uslov za ekonomski napredak, a tog teorijskog pristupa su se držali do danas. Sledbenici su reducirali uslov napretka uglavnom samo na akumulaciju kapitala, njegovu privatizaciju i koncentraciju, pri tome su zaboravili na to da porast dohotka „*verovatno je, više zavisi od naše sposobnosti učenja da uspešnije koristimo svoje izvore*“. Hajek napredak nije posmatrao kao posledicu apsolutnih trajnih nejednakosti, već kao dinamičan tok u kojim siromašni dostižu mogućnost potrošnje onih dobara koja su ranije bila dostupna kao luksuzna potrošnja samo bogatima. On kao primer navodi to da su nekad u Americi i Zapadnoj Evropi, nekad luksuzna dobra kao što su frižider ili automobil bili dostupni samo bogatima, da bi potom ta ista dobra postala dostupna relativno siromašnim koji ih mogu kupiti za razuman deo svog dohotka. Hajek očito napredak i nejednakosti nije razumevao kao proces u kome nakon privatizacija u zemljama bivših socijalističkih zemalja, danas i u nekim od kapitalističkih zemalja i mogućnost korišćenja električne energije predstavlja luksuz.

Hajekov pristup problemu poželjnog nivoa nejednakosti može se svesti na jednostavnu formulaciju. Nejednakost je neophodan uslov koji podstiče ukupan razvoj. Hajek ne definiše to da li postoji mera i koji je nivo prihvatljive nejednakosti. On ne predviđa mogućnost spoljašnjeg ukidanja nejednakosti i ne pretpostavlja pozitivni ishod uticaja svesne spoljašnje intervencije u cilju smanjenja nejednakosti.² Hajek se dosledno drži svoje teze da je nejednakost nužan uslov napretka. Postoji trenutna ne i dugoročna mogućnost smanjenja nejednakosti i ukidanja siromaštva. Po Hajeku, smanjenje nejednakosti je moguće ostvariti planskom preraspodelom, kojom se siromašnima daje ono što se oduzme od bogatih. Preraspodela bi smanjila kratkoročno odnose nejednakosti. Međutim, takva preraspodela usporila bi razvoj tog društva ili kako to Hajek kaže „usporila pokret celine“, pa bi se potom siromaštvo ponovo uspostavilo³. (Hajek, 1998 str. 50).

Hajekov pristup društvenim i ekonomskim pitanjima slobode, nejednakosti, razvoja, zasniva se na temeljnom principu spontanosti. Društveni procesi se po njemu ne mogu ni predvideti niti planirati. Razlike u ciljevima između slobodnih i totalitarnih zemalja ne postoje i jedne i druge teže da ostvare napredak. Razlika je u metodama koji se primenjuju. „Glavna razlika je u tome što izgleda da samo totalitaristi jasno znaju na koji način žele da postignu ovaj uspeh, dok slobodni svet može samo da pokaže svoja minula postignuća, shodno svojoj sopstvenoj prirodi, on nije u mogućnosti da ponudi ikakav razrađen „plan“ daljeg rasta“ (Hajek, 1998. Str. 53). Ideju slobode i spontanosti nasuprot bilo kakvog planiranja prihvataju Hajekovi savremeni sledbenici u Srbiji. Doduše oni je precizno kao Hajek ne iskazuju. Međutim, Hajekova formula spontanosti i pokazivanja „svojih minulih

2 Hajek ukoliko su mu i bili poznati istorijski primeri stradanja stanovništva od gladi zbog nejednakosti nije razmatrao. Ovde mislimo na masovna umiranja od gladi u Škotskoj u periodu od 1854 do 1856. godine, o čemu će kasnije biti više reči.

3 Hajek nije razmatrao mogućnost da preraspodela bogatstva u korist manjine može voditi i do uspostavljanja nejednakosti, ali i do toga da nastale nejednakosti ne dovedu do podsticaja za „uspon celine“. Ekonomska tranzicija u Srbiji je dovela do preraspodele bogatstva i dohodaka, uspostavila je visok nivo nejednakosti, ali nije dovela do ekonomskog progressa celog društva.

postignuća“, nema realne utemeljenosti u samoj istoriji istog tog slobodnog sveta. Uloga države u planskom savladavanju ekonomskih kriza u spontanom poretku je bila vidljiva i u vreme kada je nastao ovaj Hajekov rad, pa i danas kada se radi o prevladavanju posledica finansijske krize od 2007. godine.⁴ Moguće je da Hajekova ideja samoregulacije i spontanog razvoja predstavlja idealan tip, odnosno model koji nema previše veze sa stvarnošću. Hajek je verovatno ovu ideju temeljio kao kritiku centralno planskog socijalističkog poretka koji je pokušavao da postane alternativa kapitalizmu prve polovine XX veka. Na ovim pozicijama kritike socijalizma u Srbiji je čitalačkoj publici dostupna obimna knjiga profesora Ljubomira Madžara, nastala početkom procesa tranzicije u Srbiji pod nazivom *Suton socijalističkih privreda* (Madžar, Lj. 1990).

U prilog svoje teze o dominaciji spontanosti nasuprot postojanja bilo kakvog plana u kreiranju društvenih odnosa, odnosno institucija, Hajek navodi sledeći citat: „Nacije se spotiču oko ustanova koje su, u stvari, proizvod ljudskog delovanja, ali ne i ostvarenja ljudske namere.“⁵ U prezentiranom citatu se da primetiti temeljna protivurečnost. Na jednoj strani je nastanak ustanova kao proizvod ljudskog delovanja, a na drugoj da te ustanove i rezultat ljudskog delovanja nisu proizvod svesnog ljudskog delovanja, već verovatno intuicije, božjeg providenja ili ma čega drugog. Ovde se zapravo ljudskom biću u njegovom praktičnom i kolektivnom delovanju osporava svesnost ili namera, pa se onda delovanje ljudskog bića može poistovetiti sa nagonskim ponašanjem pčela ili zajednica mrava. Nadalje, ukoliko bi navedena Hajekova teza o tome da nastanak institucija nisu posledica *ostvarenja ljudskih namera*, onda ne bi mogli objasniti nastanak političkih partija i njihovih ideologija koje u težnji da se sprovedu u delo konstituišu društvene poretke i različite institucije koje čine državnu strukturu. Navedeni pristup odriče sposobnost ljudi da svesno uče i utiču na razvoj institucija. Dakle, može se izvući zaključak, da ukoliko nemaju nikakvu plansku društvenu dimenziju, po zastupnicima ovog pristupa, institucije nastaju i razvijaju se slučajnim, nagonskim i potpuno nesvesnim ponašanjem pojedinca-ljudi.

Hajekov liberalizam individualizam i poimanje slobode zahtevao je pojašnjenje razumevanja individualnih ciljeva, odnosno ciljeva pojedinca. Hajek smatra da je ideal individualizma u tome da „pojedincu treba da bude dopušteno da sledi sopstvene ciljeve.“ Ovaj ideal ne treba da se pojednostavljuje i svodi na to da ukoliko se pojedincu ostvare slobode on „slediti ili treba da sledi svoje sebične interese.“ (Hajek, 1998. str. 75). Hajek ne isključuje mogućnost da pojedinac kao svoj cilj postavi ostvarivanje dobrobiti drugih ljudi da je to deo „normalne prirode ljudi (a možda još više žena)“. Međutim, on smatra da je opšti altruizam besmislena ideja. Sopstvena, odnosno individualna odgovornost pojedinca je, smatra Hajek, „u tome da nas natera da u punoj meri koristimo sopstveno znanje i sposobnosti radi postizanja sopstvenih ciljeva.“ (Hajek, 1998. str.76). Zanimljivo je da Hajek, kao uostalom i njegovi sledbenici, vezuju slobodu izbora i odgovornost pojedinca za sopstveno stanje isključivo za korišćenje „sopstvenog znanja i sposobnosti“ te da se u analizu ne uključuje i stvoreni kapital, sopstveno bogatstvo, svojina, novac. Kao da svojina pojedinca nad kapitalom nema nikakvu ulogu u realizaciji bolje pozicije pojedinca u društvu u odnosu na nekog drugog pojedinca koji nema svojinu nad kapitalom. Sagla-

4 Zbog ograničenog prostora u ovom radu neće biti analizirana uloga države u „spontanom poretku“ koja se iskazuje kroz finansijske inekcije sopstvenoj privredi, uvođenje sankcija drugim zemljama, vođenje ekonomskih ratova pod izgovorom o uvođenju standarda zapadne demokratiji u Arapskim zemljama i sl.

5 Hajek, 1998. Fusnota 12. Strana 363 citat A.Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh, 1767, str 187

sno tome sledi i Hajekova sledeća konstatacija: „A glavni cilj slobode je da obezbedi i mogućnost i podsticaj da se osigura vrhunac korišćenja znanja koje neki pojedinac može dostići.“ (Hajek, 1998. str. 77.).

3. PITANJA SVOJINE

Hajek pitanje svojine ne postavlja kao relevantno za pojavu proletarijata. Mit je, smatra on,“ to da je pojava proletarijata lišenog svojine posledica eksproprijacije, u toku koga su mase lišene onih posedovanja koja su im ranije omogućavala da sredstva za život zarađuju samostalno.“ Nadalje on izvlači sledeći zaključak: „Ako je kapitalizam stvorio proletarijat, to je učinio tako što je velikom broju ljudi omogućio da prežive i da rađaju.“ (Hajek, 1998. str 107).

Hajek smatra da je individualno vlasništvo zbog spremnosti pojedinca na rizike nadmoćniji u odnosu na kolektivne oblike svojine, pa i u odnosu na državu kao vlasnika. Sledstveno tome tržišni mehanizmi su jedini delotvorni kada se radi o određivanju cena. U slučaju kada nastaju potrebe koje se ne mogu obezbediti na tržištu, Hajek dozvoljava mogućnost „državnog delovanja“. Nezavisan, slobodan vlasnik svojine je važan za „ekonomski poredak slobodnog društva“, pored toga njegov značaj je, po Hajeku, još i veći „u domenu duha i mišljenja, ukusa i verovanja.“ (na istom mestu str.114).

Hajekov stav u vezi sa učenjem Karla Marksa govori o tome da je on (Marks) kao „jere-tički kritičar društva“ imao bogatog zaštitnika „koji mu je omogućio da svoj život posveti razradi i širenju učenja kojih se većina njegovih savremenika iz dna duše gnušala.“ (isto, str. 115)

Jedna od temeljnih tačaka Hajekovog pogleda na slobodno društvo je vezano za pitanje svojine. Priznavanje „privatne ili pojedinačne svojine je osnovni uslov za sprečavanje prinude.“ U prilog svojim pogledima Hajek citira Lorda Actona (Hist. Of Freedom,) koji tvrdi da je „narod koji se gnuša ustanove privatne svojine bez prvog osnova slobode:“ Marksisti bi ovde mogli cinično dodati, da su radnici potpuno slobodni jer su oslobođeni (lišeni) svake vrste svojine, a ostala im je kao svojina samo biološka psihofizička radna sposobnost. Svakako dok je imaju. U prilog svojoj tvrdnji Hajek se poziva na nalaze moderne antropologije koja je utvrdila činjenice da se „privatna svojina javlja vrlo jasno na primitivnim stadijumima“ te da su „koreni svojine, kao pravnog načela koje određuje fizičke odnose između čoveka i njegovog prirodnog i veštačkog okruženja, prvi preduslov uređenog delanja u kulturnom smislu.“⁶ U odbrani svog stava o dominaciji privatne svojine, Hajek se poziva na izvore i autore i citira literaturu iz kraja XIX veka. Hajek ne pravi jasnu razliku između lične svojine kao ličnih stvari koje pojedinci koriste za lične potrebe i zadovoljenje lične potrošnje u odnosu na sredstva za proizvodnju kao svojinu neophodnu za proizvodnju drugih dobara, odnosno uvećanje ličnog bogatstva i kapitala. Hajek, nadalje ukazuje na dostignuća modernog društva u kojima pojedinac uživa slobodu bez ikakve svojine. „Jedno od dostignuća modernog društva jeste da pojedinac može da uživa slobodu praktično bez ikakve svojine (izvan ličnih stvari, poput odeće, pa čak i ove stvari mogu da budu iznajmljene).“ (Hajek, 1998. Str. 127). Brigu o svojini pojedinac

6 Hajek, 1998. Citat fusnote na strani 380, autora Sir Henry Maine, Village Communities, New York, 1880. Str. 230.

može da prepusti drugima i po Hajeku, da bude slobodan. Bitno je, po njemu, samo to da „svojina bude dovoljno raspršena tako da pojedinac ne zavisi od određenih osoba..“ Navedeni Hajekovi pogledi predstavljaju nivo idealizma oslobođanja „srećnog“ pojedinca od svojine u tolikoj meri da mu od sve svojine ostaje samo njegova gola životna egzistencija koju može iznajmiti nekome ko ima svojinu kako bi zaradio određenu privremenu sumu novca, novca kao svojinu, kojeg će se odmah otarasiti kako bi iznajmio odeću i kupio za taj dan minimum potrepština za održavanje gole egzistencije. Navedeni ideal slobode teško bi mogla prihvatiti armija „slobodnih“ ljudi koji su ostali bez posla, bez dohodaka i društvene svojine (ne svojine) u procesu srpske tranzicije.

Zanimljiv je Hajekov pristup problemu prirodnih vrednosti i dobara. Privatno vlasništvo nad prirodnim resursima, po njemu, obezbeđuje njihovo ekonomski racionalno korišćenje. On navodi primere komparativne analize eksploatacije šuma. Šume kao zajednički resurs su podvrgnute bespoštednoj eksploataciji, dok se šume kao privatni posed racionalno eksploatišu zavisno od kretanja tržišnih cena. Hajek pri tome smatra da postoje i takva prirodna bogatstva kod kojih „generalno odgovarajuća svojinska rešenja neće osigurati uspešno korišćenje i da za njih mogu biti poželjne posebne zakonske odredbe“ (Hajek, 1998, str 311). Hajek takođe ukazuje na specifičnost pojedinih oblika prirodnog bogatstva („bežeći izvori“) koji se ne može privatizovati kao što su divljač, ribe u okeanima ili rekama, podzemne vode... koji, se mogu prisvojiti jedino njihovom potrošnjom. Hajek smatra da „kada bi vlasnik mogao dobiti veću zaradu prodajući onima koji žele da sačuvaju određeno bogatstvo nego da ga sami eksploatišu, on bi tako i postupio.“ Sledeći ovu logiku može se izvesti zaključak, koji je neprihvatljiv za razvijene zemlje, da bi razvijene zemlje kao veći emiteri na primer CO₂ trebali da plate nadoknadu onim zemljama koje nemaju razvijenu industriju i ne učestvuju u procesu globalnog zagađenja vazduha. Hajekovi sledbenici u Srbiji, kada se radi o prirodnim bogatstvima, su manje oprezni od samog Hajeka. Oni se drže generalne maksime, „privatno je ekonomski racionalnije i efikasnije“, pa otuda je neophodno i prirodna bogatstva privatizovati kako bi se sprečila tragedija zajedničkih dobara⁷.

4. MEŠANJE DRŽAVE U EKONOMSKE POSLOVE

Neoliberalni pristup u vezi sa ulogom države u ekonomskim aktivnostima, Hajek definiše na sledeći način: „...postoje dobri razlozi zašto treba sumnjati u svako vladino bavljenje ekonomskim stvarima i posebno zašto postoji jaka pretpostavka protiv aktivnog učešća države u ekonomskim poduhvatima.“ (Hajek, 1998. str. 194). Hajek smatra da je petljanje države u ekonomske aktivnosti posredstvom mera koje ona donosi ili necelishodno ili je pak takvog karaktera da dovodi do toga da će propasti ili da će troškovi biti veći od dobiti. Hajekova teza u vezi ekonomske neefikasnosti države delom ima dokaze i uporište i u našim empirijskim kretanjima, gde je zbog krađa koje su sprovodili predstavnici države u državnim preduzećima došlo do upropašćavanja imovine i kapitala tih preduzeća. Međutim, empirijski se može osporiti Hajekova tvrdnja, postoje istorijski slučajevi kada je „petljanje države“ u ekonomske poslove podstaklo ekonomski rast i razvoj, svakako i dovelo do rasta socijalne ravnoteže u tim društvima. Primera radi socijalizam u SSSR je

⁷ Tragedija zajedničkih dobara potiče od G.Hardina (1968) videti Kritički osvrt u B. Drašković (2012) i posebno rad Elenor Ostrom (2006).

ukinuo polufeudalno društvo. O prednostima i nedostacima „petljanja države“ u ekonomske poslove može se izvršiti posebna analiza, međutim na ovom mestu se nećemo baviti tim pitanjima. Hajek, doduše nigde izričito ne tvrdi da je a priori svaka privatna inicijativa i privatno vlasništvo u ekonomskim aktivnostima po prirodi ekonomski celishodno, ostvaruje dobit i neće propasti. Mere koje donosi država, koje se mešaju u ekonomske procese, po Hajeku, mogu biti prihvatljivije i to samo one koje su u „skladu sa vladavinom prava“ te da se svaka pojedinačna takva mera mora ispitati sa stanovišta „celishodnosti.“ Oba pojma: „vladavina prava“ i „celishodnost“ sa stanovišta uloge države u ekonomskim aktivnostima, ekonomskoj politici, pa i sa stanovišta vlasništva države nad preduzećima nisu jasno definisani. Posebno je nejasno to šta je sadržaj pojma „necelishodno“. Moguće je da bi celishodno moglo biti to da vlasništvo nad svim kapitalom i sredstvima za proizvodnju pripada jednoj manjini u društvu a sve u ime „vladavine prava“. Pa i sam sadržaj pojma „vladavine prava“ kada se odnosi na ekonomsku ulogu i ekonomske funkcije države takođe nije jasno definisan. Vladavina prava prema Hajeku je „nužan ali ne i dovoljan uslov za zadovoljavajuće delovanje slobodne ekonomije“. Može se zaključiti da je „vladavina prava“ neka božanska ili spontana tvorevina, totem ili neka viša sila kao providenje, idealna misaona konstrukcija nekoliko prosvetljenih intelektualaca liberalističke provenijencije. Pa kao takva, „vladavina prava“ nema nikakve veze sa realnim svetom društvenih odnosa, konkretnim klasnim, političkim i drugim društvenim, pa i inter personalnim odnosima unutar društvenih grupa.

Hajek smatra : „važna je priroda, a ne obim državnog delovanja“, uloga države treba da bude u funkciji potpomaganja „delotvorne tržišne ekonomije“. Čak i država koja je relativno neaktivna , ali koja „preduzima pogrešne korake, može mnogo više da obogalji snage tržišne ekonomije, od one koja se bavi ekonomskim poslovima, ali se ograničava na radnje koje pomažu spontanim ekonomskim snagama.“ (Hajek, 1998, str. 194). Uloga države dakle može biti idealna ukoliko samo pomaže „spontanim ekonomskim snagama“, Hajek verovatno nije pretpostavljao takvu ulogu države koja će u ime vladavine prava i nepetljanja u idealni tržišni poredak omogućiti koncentraciju bogatstva u ruke malog broja slobodnih ljudi na štetu velikog broja „slobodnih“ ljudi koji su toliko slobodni da su nezaposleni, zaduženi, na rubu siromaštva, koji su onemogućeni da se leče, obrazuju, imaju električnu energiju. Hajekovi sledbenici u Srbiji, mada to izričito ne kažu, podrazumevaju da je to prirodni poredak „slobodnog društva“ i nisu skloni da se bave takvim problemima i njihovim uzrocima.

Hajek ne isključuje dakle nužnu ulogu države ali samo tamo gde je ona potrebna da nudi usluge koje drugačije ne bi mogle biti ponuđene, odnosno one usluge koje privatna inicijativa na slobodnom tržištu nije spremna da ponudi. Ako se dosledno držimo Hajekovskog pristupa slobode, postavlja se pitanje zašto bi uopšte i trebalo da postoje bilo kakve usluge ili dobra, koje nije spreman privatni sektor u ime svojih interesa i svoje slobode i težnje za profitom, da proizvede i ponudi. U slobodnom društvu je imperativ da država ima monopol na prinudu, „a da u svakom drugom pogledu deluje pod istim uslovima kao i svako drugi“, smatra Hajek (str.195). Jedna od nužnih funkcija države, smatra Hajek, jeste uspostavljanje novčanog sistema. Najvažnija funkcija države „je obezbeđivanje pouzdanog i delotvornog novčanog sistema“. Druge, nešto manje značajne funkcije države po Hajeku su: uspostavljanje standarda težina i mera, informacije u vezi sa katastarskim merenjima, upis zemljišta, statistika, podrška obrazovanju. Postoje i druge funkcije države koje su poželjne, a za koje konkurentna preduzeća i preduzetnici zbog ekonomske

ne isplativosti nisu zainteresovani. U te usluge spadaju pojedine sanitarne i zdravstvene usluge, izgradnja i održavanje puteva, mnoge pogodnosti koje država pruža stanovnicima gradova. To su one usluge koje mogu biti od koristi za šire članove društva. Bitno je imati u vidu to da se radi o poslovima, uslugama ili dobrima koje pruža država članovima zajednice, jer ti isti poslovi ili usluge preduzetniku ne donose profit⁸. Ciljna funkcija navedenih neophodnih delatnosti države treba da bude ta da „obezbeđuje povoljne okvire za individualne odluke.“ Država, odnosno njena vlada, dakle, moć prinude koju poseduje ne sme da koristi za delatnosti koje nisu u funkciji „opštih pravila prava“ i narušavanje tih načela. Angažovanje države treba da bude „ u svim vrstama delatnosti pod istim uslovima kao i građana.“ (Hajek, 1998, str. 195).

Hajek dobro uočava da poslovni svet na poslovnu ulogu države kao preduzetnika gleda sa nepoverenjem. Hajek ne objašnjava zašto je to tako. Moguće je da poslovni svet u ime slobode sticanja profita ne želi konkurenciju ni unutar samog poslovnog sveta, a još manje konkurenciju države kao činioca koji poseduje moć prinude i kontroliše i uređuje novčani sistem.

Hajek, međutim nije izričit u vezi sa učešćem države u ekonomskom životu. On smatra da je teško obezbediti da državno preduzeće posluje pod istim uslovima kao i privatno. Hajek je smatrao da će državno preduzeće imati prednost državnog monopola. Međutim, ukoliko je uslov ravnopravnog tretmana na tržištu obezbeđen, onda se postojanju državnog preduzeća „ne može prigovoriti“. Hajek s pravom navodi sledeće: „ Sve dok vlada koristi ikakvu moć prinude , a posebno njenu moć oporezivanja , da bi pomogla svojim preduzećima , to može uvek njen položaj preduzetnika da pretvori u položaj stvarnog monopoliste.“ (Hajek 1998, str 196). Hajek, za razliku od njegovih današnjih sledbenika u Srbiji, koji odriču postojanje bilo kakvih državnih preduzeća, odnosno zastupaju tezu da sve što je državno treba privatizovati da bi bilo ekonomski efikasnije, te da bi se uspostavio „poredak slobode“, dopušta postojanje državnih preduzeća. On spravom ističe uslov da državna preduzeća moraju biti u istom položaju konkurencije kao i privatna da nemaju posebne prednosti ili subvencije, a ukoliko ih i imaju da bez obzira na oblast u kojima se preduzeća nalaze, subvencije treba da „budu omogućene i takmičarskim privatnim preduzećima“ (Hajek, 1998. na istom mestu). Hajek ipak postavlja sumnju u mogućnost da država ispuni uslove konkurencije, pa otuda smatra da postoji nespremnost države da uspostavi jednake uslove za sve učesnike na tržištu, pa to po sebi „... značajno osnažuje opštu pretpostavku protiv državnog preduzeća“. Na kraju Hajek precizno izlaže stav u vezi sa državnim preduzećima na sledeći način: „ Ali ono čemu se ovde da prigovoriti, nije državno preduzeće kao takvo, koliko državni monopol.“(Hajek, 1998 str. 196.).

Hajek očito nije imao u vidu i obrnute mogućnosti da se privatna preduzeća nađu u povoljnijem položaju u odnosu na državna preduzeća. Nije pretpostavio mogućnost da državna administracija, odnosno vlada stvori povoljnije pretpostavke za pojedine grupe privatnih preduzeća u odnosu na državna. Nije pretpostavio realnu mogućnost da predstavnici državne vlasti imaju interese u privatnim preduzećima te da ekonomska politika u pojedinim segmentima i sektorima može biti kreirana tako da ide u korist pojedinačnih privatnih kompanija na štetu državnih.

8 U odnosu na vreme kada je Hejek ovo pisao, puno stvari se izmenilo. Zdravstvo je postalo privatizovano, u tranzicionim zemljama se promoviše i sprovodi ekonomska politika privatizacije gradskih vodovoda, snabdevanja električnom energijom. Pojedine države kao SAD privatizuju deo poslova odbrane, naročito one delove „odbrane“ koje se u ime demokratije sprovode u svetu u pojedinim arapskim, ne islamskim i islamskim zemljama.

Postoje, međutim, bar dva slučaja kada je uloga države i celishodna i ekonomski opravdana. Prvi slučaj je kada privatni sektor nije zainteresovan, zbog dugoročnog problema i rizika povratka investicije, da ulaže u velike infrastrukturne objekte. Tu ulogu na sebe preuzima država. Uloga države u ekonomskim aktivnostima može biti opravdana i sa stanovišta zarađivanja profita posredstvom kompanija u kojima država ima potpuno ili većinsko vlasničko učešće. Korist za državu je ne samo to što zarađuje profit, već i to što u slučaju državnog vlasništva profit ostaje u državi. Radi se o tome što se profit ne transferiše u inostranstvo, što se dešava u slučaju stranog pa i privatnog vlasništva nad velikim kompanijama. Navedeno je ujedno i argument zašto država nebi trebala da prepušta rudna i druga prirodna bogatstva, kao i celokupan sektor telekomunikacija stranim investitorima.

Hajek se protivi ulozi države po kojoj ona uzima za sebe pravo da „određuje materijalni položaj pojedinih ljudi ili nameće distributivnu ili „socijalnu“ pravdu.“

Hajek dosledno izlaže svoje viđenje kontrole cena. On smatra da državna neposredna kontrola cena ili utvrđivanje pravila za donošenje cena, onemogućava funkcionisanje „slobodnog sistema“. On smatra da nije moguće „dugoročnim pravilima odrediti cene koje bi uspešno usmeravale proizvodnju“, a to će istovremeno voditi do sprečavanja funkcionisanja tržišta. Slobodno formiranje cena vodi tržišnom prilagođavanju učesnika na tržištu. Nužni uslovi za slobodno prilagođavanje učesnika na tržištu su sprečavanje prevara, zaštita svojinskih prava, garancija realizacije ugovora i sloboda svakog učesnika da samostalno određuje količine i cene proizvoda koje proizvodi za tržište.

Hajek ne negira bitnu ulogu države u njenoj intervenciji u sprečavanju ekonomskih kriza i uspostavljanju ekonomske stabilnosti.⁹

O složenim odnosima države i novca Hajek izlaže sledeće stanovište: “ Države su preuzimale mnogo aktivnije učešće u kontroli novca, i to je bilo koliko uzrok toliko i posledica nestabilnosti. Stoga je jedino prirodno da neki ljudi osećaju *da bi bilo bolje kad bi vlade bile lišene svog nadzora nad politikom novca*. Ponekad se postavlja pitanje *zašto se ne bismo oslonili na sopstvene snage tržišta da bi smo obezbedili* šta god da je potrebno kao *zadovoljavajuće sredstvo razmene*, kao što to radimo u većini drugih stvari“(naša podvlačenja, Hajek, 1998. str.277). Hajek, smatra da bi državu u liku njene vlade trebalo isključiti iz poslova mešanja u politiku novca, što se može tumačiti kao idealna neoliberalna projekcija da novac treba da bude nešto što je spontano samoniklo, da ostane na tom nivou spontanosti, te da je nepotrebna državna regulativa vezana za emisiju novca. Umesto državne regulative vezane za emisiju novca poželjno bi bilo to da novac nastaje i opstaje na bazi spontane snage tržišta. Država, tržišni odnosi, novac kao i svojinska prava su nastali kroz interakciju odnosa između pojedinaca, odnosno različitih društvenih grupa ili klasa čiji su pojedinci članovi. U istoriji razvoja novca, kao *zadovoljavajuće sredstvo razmene*, služile su školjke, duvan, drugi pojedinačni retki predmeti koji su služili kao sredstvo razmene. Kada se pitanje novca razmatra kao tržišni odnos između ljudi koji poseduju različite fizičke stvari, Aristotel je pored fenomenološkog pristupa postavio i danas važno pitanje šta je to jedno (isto) u različitim fizičkim stvarima što ih čini međusobno razmenjivim.¹⁰ Kasnije u upotrebu ulazi metalni novac pravljen od retkih metala sa pe-

9 Vidi Hajek 1998, str.227.

10 Šta je to jedno što čini suštinu razmene 5 ovaca za jednu kuću?

čatom društvene zajednice. Države koja je garantovala njen oblik, meru, veličinu, a koji je imao funkciju ne samo sredstva razmene, već i mere vrednosti i blaga. Hajekov ideal samoniklosti, spontanosti snaga tržišta u nastajanju i održanju biti novca teži da se vrati u praistoriju novčanog sistema, koja je mogla poroditi nešto sasvim drugo, da se u sferu novčanog sistema nije umešala vlada. On se kritički odnosi prema bilo kakvoj svesnoj kontroli ekonomskog života, te otuda držeći se dosledno svog pristupa, kada izlaže pitanja novca postavlja sledeće stanovište: „Da se vlasti nisu nikad mešale, možda je mogla da se razvije neka vrsta monetarnog uređenja koja ne bi iziskivala svesnu kontrolu..“(Hajek, 1998 str. 277). Ideal nemešanja vlasti, odnosno vlada u politiku novca u savremenom svetu se projektuje kroz regulativu vezanu za centralne monetarne vlasti, odnosno „nezavisno“ centralno bankarstvo. Hajek smatra da je nepoželjno to da centralna banka ili vlada „imaju monopol nad izdavanjem svih vrsta novca“, po njemu država ne treba da zabranjuje da se koriste druga sredstva ili roba kao novac, a koje bi imale pravo da izdaju domaće ili strane agencije. Centralno bankarstvo je u biti danas u svetu samo formalno nezavisno, a suštinski je pod kontrolom državne moći, manipulacija i prinude koju sprovode vlade. Posebno vlada SAD, zemlje čija valuta, posle drugog svetskog rata, a i danas, ima ulogu svetskog novca, odnosno i rezervne valute. Hajek, uočava jedan od ključnih aspekata protivurečnih odnosa između monetarne i realne sfere ekonomskog života. On navodi da je novac jedna vrsta „labave karike“ u samoregulirajućem tržišnom mehanizmu.. Ta „labava karika“, novac može da remetilački utiče na realne ekonomske tokove samoregulacije, odnosno tržišnog prilagođavanja utičući na „pogrešnu usmerenost proizvodnje“. Ključna razlika između robnih i novčanih tokova, po Hajeku, je u tome što ..*„za razliku od obične robe novac ne služi tako što se troši, nego time što se predaje dalje,“*(naše podvlačenje). Jednostavnije rečeno uz pretpostavku da se radi o novčanom sistemu zasnovanom na zlatnom standardu gde je količina novca zavisno promenjiva od novih količina iskopanog zlata i srebra iz novih nalazišta umanjena za fizički izgubljene količine ili za količine upotrebljenog obojenog (žutog) metala za druge industrijske svrhe. Pretpostavimo da je ponuda količine monetarnog zlata (novca) fiksna, te da je količina roba promenjiva nezavisno od količine novca i brzine obrta novca u opticaju¹¹. Sledi da usled tehnološkog razvoja i efikasnijeg pristupa prirodnim resursima se proizvodi više robe. Nakon toga viškovi proizvedene robe se troše, pod uslovom da kupac ima novca da ih kupi. Kada kupci usled niskih nadnica, nezaposlenosti i „oslobođenosti“ od svojine nad kapitalom, ostanu bez novca, koji za razliku od roba ne podleže finalnoj potrošnji, onda nastaje jedan od mogućih uzroka ekonomskih kriza.

Odnos između roba i novca komplikuje i negira ideal samoregulacije tržišta. Tu protivurečnost je Hajek logično uočio i pokušao da je reši idealom da se i novac spontano samoregulišući emituje nezavisno od bilo kakve spoljašnje centralne vlasti. Hajekov ideal bi mogao biti zadovoljen tako da slobodni učesnici na tržištu počnu sami da slobodno emituju različite novčane jedinice, što bi ih vratilo u ranu istoriju nastanka novčanog sistema. No to je samo ideal, ne i realnost. Ovo ujedno pokazuje u objašnjavanju ekonomskog sistema jednu od ključnih manjkavosti Hajekovog sistema idealnog samoregu-

11 Fridman je u objašnjavanju ekonomske krize iz 1929-33 godine kritikovao vladu što nije pravovremeno povećala ponudu novca. Ovde Fridman upada u protivurečnost sa idealom samoregulisanog tržišta. Jer ako je količina zlatnog novca fiksna, ukoliko se ova nalazi u rukama bogatih ljudi-preduzetnika koji zbog rizika nisu spremni da investiraju, onda država da bi povećala ponudu novca može ili da upotrebi svoje ograničene zlatne rezerve, ili da oporezuje bogate i oduzme im na taj način zlato ili pak da odustane od zlatnog standarda i da emituje papirni novac sa iluzijom da takav novac ima potpuno pokriće u zlatu. M.Fridman, Kapitalizam i sloboda, Global Book, Novi Sad, 1997.

lirajućeg slobodnog tržišta, slobode izbora, slobode volje i neprikosновенosti apsolutnih privatnih svojinskih prava.

Hajekovo uverenje u nepogrešivost i koristi od slobodnog tržišta najbolje izražava sledeći navod: ..“ da tržište uvažava sve ljudske želje, zapaža ono što se ne vidi –da li su zdrave ili ne i da mehanizam slobodnog tržišta radi mnogo više za opšte dobro nego što se obično pretpostavlja, mada uz izvesne izuzetke“¹²

5. KONZERVATIVIZAM, LIBERALIZAM I SOCIJALIZAM

Do pojave socijalizma liberalizam zauzima suprotnu poziciju u odnosu na konzervativizam. Sa pojavom socijalizma konzervativizam zauzima poziciju na desnici, socijalizam zauzima poziciju levice, dok je liberalizam negde u sredini. „Doista je deo liberalnog stava to **da pretpostavlja** da će, posebno u ekonomskom polju, **samo podešavajuće snage tržišta, nekako dovesti do potrebnih prilagođavanja novim uslovima**, mada niko ne može predskazati kako će to da utiče u pojedinačnom slučaju“¹³. Hajek upotrebljava izraz „pretpostavlja“ da će samo podešavajuća snaga tržišta dovesti do potrebnih prilagođavanja. On za razliku od njegovih srpskih sledbenika iskazuje i sumnju u svemoćni automatizam tržišta. Srpski vernici na čelu sa Lj. Madžarom, nemaju pak nikakve sumnje, tržište je jedini vrhovni bog, drugog boga nema niti ga sme biti, a ukoliko u to božanstvo neko posumnja, oni će ga okvalifikovati kao jeretika i nezalicu. Da izbegnemo nesporazume. Moja sumnja u svemoćno tržište ne može se svoditi na negiranje očite istine po kojima će ponuda i tražnja za paradajzom između više slobodnih učesnika na tržištu uspostaviti ravnotežu ponude i tražnje, te odrediti ravnotežnu cenu paradajza na tržištu. Moja sumnja je usmerena na to da razvijena tržišta sa koncentracijom ekonomske i političke moći vlasnika realnog i finansijskog kapitala najčešće neće dovesti do pozitivnih ishoda „**potrebnih prilagođavanja**“. Jedna od bitnih, ne i jedina od razlika u sporu sa baštinicima neoliberalizma jeste pitanje kakav je kvalitet ishoda, koje Hajek definiše sa sintagmom „potrebnih prilagođavanja“. Ukoliko je to ukupni napredak, rast zaposlenosti, standarda, sigurnosti i blagostanja članova društva, onda „potrebna prilagođavanja“ imaju pozitivan ishod. Ukoliko svemoćno tržište ima za ishod rast siromaštva, socijalne bede, rast nejednakosti onda „potrebna prilagođavanja“ imaju negativne ishode ne samo na kratak već i na dug rok. Dosledni sledbenici Hajekove ideje su skloni da sa izostavljaju socijalne probleme, pa otuda socijalno neutralno razmatraju rezultate „potrebnih prilagođavanja“ koji nastaju kao rezultat „samo podešavajuće snage tržišta“. Oni samo regulirajuću ulogu tržišta posmatraju vrednosno neutralno. Za njih nije bitno da li posledice samoregulacije mogu biti sadržane u rastu bede i nesreće po većinu stanovništva. Uostalom neki od čuvenih Hajekovih sledbenika, kao što je Milton Fridman nisu u ime realizacije svojih neoliberalnih ideja bili gadljivi na prisnu saradnju sa diktaturama u Južnoj Americi.

Kada se radi o pitanjima socijalne neutralnosti, odnosno ne osetljivosti ovde вреди podsetiti na jedan od drastičnih slučajeva pogubnog delovanja samoregulisanja tržišta a odnosi se na Irsku 1845 i 1849. godine.

12 Hajek citira Augusta Loscha, *The Economics of Location*, Yale University Press, New Haven, 1954 str.343-344.

13 Hajek. 1998. str 336 i 337.

Slučaj gladi i smrti u Irskoj.

Dogodilo se u Irskoj između 1845 i 1849 godine. Primenjen je doslovno model slobodnog tržišta. Na delu je bio socijaldarvinizam. Primenjeno je verovanje da do ekonomske stabilizacije dolazi jedino uz primenu na tržištu uspostavljene ravnoteže. O čemu se radi? U Irskoj je tih godina zabeležen pad poljoprivredne proizvodnje, proizvodnja žitarica i krompira je bila opala usled dominantno prirodnih uticaja. Smanjena proizvodnja je dovela do povećanja cena prehrambenih proizvoda. Dakle, tržište je nepogrešivo delovalo. Smanjena proizvodnja, manja ponuda, veće cene. U takvim tržišnim uslovima kapitalisti vlasnici zemljišta vođeni nepogrešivim instinktom i slobodom da maksimiziraju profit izvoze poljoprivredne proizvode. Domaće tržište ostaje bez ponude, a siromašno stanovništvo ne poseduje novac, odnosno „kupovnu moć“ da bi kupovalo prehrambene proizvode. Šta ostaje stanovništvu? Da pokuša da iz privatnih magacina gonjeno glađu, otme prehrambene proizvode. To ne ide, to je nepoštovanje privatne svojine, pa otuda mora da se uključi „vladavina prava“, u liku pravne države i mehanizama prinude. Ekonomske funkcije države po merilima neo liberalnih teoretičara su bile ispunjene, šticea je privatna svojina i država se nije smela mešati u bilo kakvu preraspodelu. Policija i vojska su zaštitili privatnu svojinu. Koje su bile posledice? U periodu od četiri godine od gladi je umrlo blizu milion ljudi, a oko dva miliona se iselilo za Ameriku¹⁴. Tržišni mehanizam je delovao, socijaldarvinizam je bio na delu. Stabilizacija ekonomskog sistema uz delovanje slobodnog tržišta je uspostavljeno, ali sa plaćenom cenom od milion umrlih od gladi a sve u cilju zaštite slobode manje grupe veleposednika da zgrnu ogromne profite. Bez obzira na patnju stanovništva plaćenu iseljenjima i umiranjem od gladi prevladalo je uverenje kreatora ekonomske politike i kontrolora državne vlasti da je najbolji mogući način taj „da tržište prepušteno samo sebi uvek postavi temelje za nov period ekspanzije“

Navedeni primer pokazuje kako sledbenici ideala neoliberalnog svemoćnog samoregulišućeg tržišnog mehanizma ne polažu ni najmanje na pitanja etike. Uostalom jedan od gurua neoliberalne škole znameniti Milton Fridman, bio je savetnik Gustavu Pinoću vojnom diktatoru u Čileu sedamdesetih godina prošlog veka. On je to sa ponosom isticao, a da nije imao ni najmanje griže savesti da je njegov poslodavac kome je kreirao model neoliberalnog Čilea, u isto vreme likvidirao svoje političke protivnike koji su se zalagali za socijalni društveno ekonomski sistem. Sledbenici neoliberalne škole u Srbiji, vešto izbegavaju da nam odgovore na pitanje šta će se desiti kada stopa „rizika od siromaštva“ u Srbiji sa sada već nepodnošljivih oko 24% poraste na 30 i više procenata. Da li bi ideal uspostavljanja samoregulišućeg tržišta trebao da deluje tako što će se prorediti ovo malo stanovništva u Srbiji za otprilike $\frac{1}{4}$. Pa će se nakon toga uspostaviti nova ekonomska ravnoteža zasnovana na idealima slobode izbora i tržišne samoregulacije.

14 Šire videti u Andrew.Gamble, *The Spectre and the Feast Capitalist and the Politics of Recession*, Palgrave Macmillan, London, 2009, 6-7. Citirano prema : Kriza, odgovori, levica, prilozi za jedan kritički diskurs, urednik Ana Veselinović... Izdavač Rosa Luxemburg Stiftung, beograd 2013.

6. KONCEPT „TRAGEDIJE“ ZAJEDNIČKIH DOBARA

U široj društvenoj i posebno ekonomskoj teoriji skoro da je kao aksiom prihvaćen stav u vezi sa zajedničkim dobrima, a koji tvrdi da slobodan pristup zajedničkim dobrima dovodi do njihovog uništenja. Takvo stanovište definisano kao „tragedija zajedničkih dobara“ izveo je Gerret Hardin¹⁵ sredinom prošlog veka.

Zašto se vraćamo na navedeni pristup? On sadrži dve ključne, danas još uvek dominantne paradigme. Prva je da samo privatna svojina na zajedničkim dobrima omogućava njihovo održivo korišćenje. Ukoliko nije zadovoljen taj uslov dolazi do njihovog prekomernog „tragičnog“ korišćenja. To se najčešće događa, u slučajevima kada su zajednička dobra retka i dostupna svima. Postulat važi uz pretpostavku da populacija stanovništva kontinuirano raste, te da su količine resursa iz prirodnog okruženja oskudne, odnosno ponuda prirodnih dobara i kapitala ograničena. Iz toga sledi problem nedostajućih oskudnih resursa što potom dovodi do nedostatka sredstava za život.

Drugi postulat, koji autor uspostavlja, odnosi se na zagađenje okruženja gde pokazuje da postoje zajednička dobra koja još uvek nije moguće privatizovati, kao što su vazduh i voda. Ovde autor ne pretpostavlja kao prihvatljivo rešenje privatizaciju takvih dobara, jer se to čini nemogućim, pa usled toga se nameće potreba državne intervencije.

Polazna Hardinova hipoteza bliska je Maltusovom upozorenju u vezi sa problemom geometrijske stope rasta stanovništva i nedovoljne stope rasta proizvodnje potrošnih dobara. Hardin, dakle polazi od premise da se problem stanovništva ne može rešiti tehničkim putem. Kratko interpretira Maltusov pristup. Stanovništvo ima prirodnu težnju da raste geometrijskom progresijom, odnosno eksponencijalno, dok su resursi istovremeno ograničeni. To znači da prosečan udeo stanovništva u ukupnoj imovini ima trend stalnog opadanja. Dolazi do uzajamne isključivosti parametara odnosa „maksimalna dobra za maksimalni broj“ stanovnika. Hardin dalje izlaže svoju osnovnu tezu i to tako što navodi razloge suprotnosti rasta stanovništva i ograničenih mogućnosti rasta potrebnih dobara. On navodi da je teorijski i matematički dokazano da se ne mogu istovremeno maksimizirati dve ili više varijabli ukoliko se bilo koja od njih međusobno isključuje. Drugi razlog je empirijski, odnosno karakteristike biološke činjenice, kod kojih se polazi od toga da „svaki organizam mora posedovati izvor energije,“ odnosno hranu. Energija je potrebna za održanje biološkog sistema i za aktivnost odnosno rad. Dalje Hardin izvodi postulat po kome nije sporno to da će se većina složiti sa tim da maksimiziranje broja stanovnika ne maksimizira istovremeno i potrebna dobra za njihovo održanje. Istorijski je poznato da društva imaju cilj da kroz razvoj dovedu do maksimiziranja količina dobra po pojedincu. Međutim, postavlja se pitanje problematizacije sadržine pojma dobra pa se postavlja pitanje šta su dobra ili šta se pod tim pojmom podrazumeva. Hardin potom navodi slikovito to da su dobra za neke „povećanje broja hranilica za patke, za druge je to povećanje broja fabrika“. Istovremeno niz različitih dobara su međusobno neuporedivi jer služe za zadovoljavanje različitih potreba. Ovde Hardin sužava razmatranje pojma dobra uvodeći u analizu aspekt po kome je u prirodi kriterijum za upoređivanje biološko preživljavanje. Saglasno navedenom kriterijumu za ljudsku zajednicu je, smatra Hardin, karakteristično to da je stanovništvo sa najvećom stopom rasta ujedno i najsiromašnije. Za potrebe

15 Hardin Garrett, (1968), The Tragedy of the Commons, Science, vol 162, december 1968, pp 1243-48

dokazivanja svoje ključne teze o „tragediji zajedničkih dobara“, Hardin se poziva i na liberalizam Adama Smita, a sve u cilju podrške sopstvenom pristupu.

“.. Adam Smith je pridonio stvaranju danas dominirajuće tendencije mišljenja (koja se od njegovih pa sve do današnjih dana upliće u pozitivne akcije utemeljene na racionalnoj analizi). Naime, polazi se od pretpostavke da će pojedinačne odluke u stvari biti ujedno i najbolje odluke za celo društvo. Ukoliko je navedena pretpostavka tačna, onda treba nastaviti s današnjom politikom *laissez-fairea* u području reprodukcije. Ako je napred navedeno tačno, možemo pretpostaviti da će ljudi kontrolirati svoju pojedinačnu plodnost kako bi stvorili optimalnu veličinu populacije. Ukoliko pak navedena pretpostavka nije tačna, moramo preispitati naše individualne slobode kako bismo utvrdili koje se od njih mogu i dalje braniti..“¹⁶.

U ekonomskoj literaturi primer „tragedije zajedničkih dobara“ interpretira se već više decenija, a sam Hardin kao njegov autor izložio ga je na sledeći način. “Tragedija zajedničkih dobara“ /*Tragedy of Freedom in a Commons*/ razvijena je na osnovu sledećeg pretpostavljenog realno i empirijski mogućeg modela. Pretpostavimo postojanje zajedničkog pašnjaka kao prirodnog dobra i resursa koji je istovremeno i bez ograničenja dostupan svima. Za očekivati je da će svaki pastir ponaosob povećavati broj grla stada do maksimuma izdržljivosti resursa, odnosno pašnjaka. Vođen sopstvenim interesom da maksimizira ličnu korist pastir se pita: „koja je korist za mene ako dodam još jedno grlo i tako povećam stado“¹⁷ Navedeni pristup po Hardinu ima jednu pozitivnu i jednu negativnu posledicu. Dodatno povećanje grla u stadu pastiru doprinosi povećanje koristi za približno + 1. Negativna komponenta povećanja broja grla je opterećenje pašnjaka za jednu novu jedinku kolja opterećuje ispašu, a ona vodi do smanjenja koristi od resursa za - 1. Ukoliko nadalje svi pastiri povećavaju stado za + 1 jedinku, tako svi počinju da vrše pritisak na ograničeni resurs - zajedničko dobro, odnosno pašnjak. To što će se zakonito dogoditi kroz iscrpljivanje zajedničkog dobra i jeste suština „tragedije zajedničkih dobara“.

Usled toga što su zajednička dobra podložna slobodnom korišćenju dovodi do propasti samih dobara a potom i zajednice. *Lične koristi pojedinca su u stanju da negiraju istinu čak i kada celo društvo, čiji je on deo, nesumnjivo trpi*. Navedena osobina koja se ispoljava za zajednička dobra koja su dostupna svima važi za sva zajednička dobra kao što su mora i živi svet u morima, za nacionalne parkove i sva druga zajednička dobra koja se slobodno koriste pa i za vazduh. Hardin nadalje postavlja pitanje šta se može učiniti? Možemo ih prodati, možemo ograničiti posetu nacionalnim parkovima ili zajedničkim dobrima tako što ćemo ih pretvoriti u javna dobra, mogu se neke dodeliti na osnovu bogatstva, mogu se neke lutrijom dodeliti.

Hardin dalje za podupiranje svoje teze o „tragediji zajedničkih dobara“ navodi primer nacionalnih parkova. Nacionalni parkovi su otvoreni za sve i može ih bilo ko posećivati bez ograničenja. Međutim sami parkovi kao prirodni resursi su ograničeni. Populacija koja želi da koristi prirodne vrednosti nacionalnih parkova raste bez ograničenja. Usled prekomerne posete, vrednosti koje posetioci parkova koriste a koje se nalaze u parkovima sve više se degradiraju. Imajući to u vidu sledi zaključak da je neophodno da se prestane

16 Hardin G. na istom mestu

17 Hardin G. Na istom mestu

upotreba parkova kao zajedničkih dobara. Ukoliko se to ne uradi, Hardin smatra da će nacionalni parkovi, kao zajednička dobra, uskoro prestati da sadrže bilo kakvu vrednost.

Šta je neophodno da se uradi da bi se sprečila „tragedija zajedničkih dobara“? Na raspolaganju je nekoliko mogućnosti. Jedno od rešenja je po Hardinu to da se zajednička dobra mogu prodati odnosno pretvoriti u privatnu svojinu. Zajedničko dobro možemo zadržati kao javno vlasništvo, ali uz obavezu da se izvrši raspodela prava za njihovo korišćenje. Alokacija prava može biti zasnovana na bogatstvu tj. korištenjem aukcija i to tako da prava na korišćenje dobijaju oni koji ponude najvišu cenu za sticanje prava korišćenja. Moguće je distribuciju prava na korišćenje zajedničkih resursa izvršiti prema nekim zajedničkim standardima ili tradicionalnim pravima. Moguće je izvršiti distribuciju vlasničkih ili korisničkih prava nad zajedničkim resursima uz primenu lutrije. Moguće je takođe primeniti i sistem „ko prvi devojci – njemu i devojka“ to jest primeniti princip po kome prava nad resursima pripadaju onima koji ih prvi počnu da koriste i isključuju iz korišćenja druge. Autor napominje da sve u vezi sa mogućim postupcima distribucijom svojinskih prava nad zajedničkim resursima može biti podvrgnuto kritičkim primedbama. Međutim ono što je izričita Hardinova teza je da on stoji na stanovištu, da zajednička dobra ne mogu ostati trajno i jednako dostupna svima. Prema tome bez obzira na primedbe na nepravednost distribucije prava nad zajedničkim dobrima, neki model distribucije se mora primeniti. Ukoliko se ne izvrši distribucija prava nad zajedničkim dobrima alternativa je to da ćemo biti saučesnici u „destrukciji zajedničkog dobra“, odnosno njihovom „tragedijom“.

Tragedija zajedničkih dobara može se primeniti i na primer zagađenja okruženja odnosno životne sredine. Tragedija zajedničkih dobara u ovom slučaju za razliku od pašnjaka se ispoljava na drugi način. Postoje neka zajednička dobra čija priroda je takva da ne dozvoljava mogućnost njihove privatizacije. Ovde se ne radi o mogućnosti uzimanja svojinskih prava nad nekim zajedničkim dobrom da bi se maksimizirala lična korist, a istovremeno ograničila prava korišćenja istog dobra drugim licima. Postoje specifični slučajevi zajedničkih dobara koje nije moguće privatizovati, ali postoji mogućnost da se ova koriste na štetu drugih ili da dođe do pogoršanja prirodnog stanja zajedničkog dobra koja se koriste. Kao primer postoje tipični slučajevi i vezani su za čist vazduh, vodene prostore okeana, riblji fond u njima i sl. Odlaganje u okruženje otpada, radioaktivnog materijala, materija koje hemijski i biološki dovode do zagađenja vode i vazduha. Zagađenje vode ili vazduha predstavlja korist za zagađivača, jer ne snosi troškove zaštite okruženja. U obrazloženju maksimizacije individualne koristi na štetu društvenih troškova korišćenja zajedničkih dobara Hardin izlaže sledeće: „Racionalan čovek je našao da je njegov trošak za otpad ako ga izruči na zajedničko vlasništvo manji nego trošak njegovog čišćenja pre nego što ga se oslobodi.“¹⁸ Usled nemogućnosti da se izvrši distribucija svojinskih prava nad zajedničkim dobrima kao što su vazduh i vodena okeanska prostranstva, podzemni rezervoari vode i sl. nameće se potreba uspostavljanja državne zakonske regulative za zaštitu tih dobara. Imajući u vidu navedena ograničenja i individualne interese „racionalnog čoveka“, Hardin izvodi sledeći zaključak: s obzirom na to da vazduh i voda ne mogu biti ograđeni, onda, da bi se izbegla tragedija „zajedničkih dobara“, oni moraju biti zaštićeni drugim sredstvima kao što su od strane države doneti zakoni i uspostavljeni porezi. Zakonska regulativa kazne, naknade i porezi za zagađenje učiniće jeftinijim postupak čišćenja,

razlaganja i tretiranja štetnih materija, nego što bi to bilo njihovo odlaganje u životnu sredinu, a da ove nisu prethodno prečišćene.

Hardinovo teorijsko utemeljenje neodrživosti postojanja zajedničkih dobara, iz njegovog ugla analize, je napred izloženo u osnovnim crtama. Saglasno dobijenim rezultatima analize definisanog modela, alternativa zajedničkim dobrima je privatna svojina uz kombinaciju sa zakonskom regulativom. Privatna svojina kako sam Hardin tvrdi „nije idealna ali nema boljeg rešenja“ za zajednička dobra kako bi se ova spasila od propadanja usled neograničenog korišćenja.

U svom ovde analiziranom radu, sam Hardin je pošao od postavke o protivurečnosti između oskudnosti resursa i rastu populacije stanovništva. To je svakako razumljivo kada se ima u vidu to da je autor bio po obrazovanju biolog. Njegov rad je postao *de facto* kamen temeljac zastupnika koncepcije privatizacije zajedničkih dobara, a potom analogno tome proširen i primenjen na obrazlaganje neodrživosti i neefikasnosti ne samo zajedničkih dobara nego i svih drugih oblika svojine kakvi su državna i društvena svojina. Hardin precizno definiše pretpostavke svog pristupa o „tragediji zajedničkih dobara“, koje kasniji interpretatori uglavnom ne spominju. On doduše apsolutno ne isključuje mogućnost postojanja zajedničkih dobara što se vidi iz sledećeg: „Zajednička dobra ako su potpuno opravdana, su opravdana samo pod uslovima niske gustine populacije. Ako ljudska populacija poraste, zajednička dobra bi trebalo odbaciti...prvo moramo odbaciti zajednička dobra sa stanovišta hrane, obuhvatanjem poljoprivrednog zemljišta i restrikcijom pašnjaka, površina lova i ribolova.“¹⁹ U cilju potpore svoje teze o nužnosti ukidanja zajedničkih dobara Hardin u vezi sa pitanjem slobode izbora se poziva na Hegela: „Verujem Hegelu da je sloboda, spoznavanje nužnog“.

Problem zajedničkih dobara koje je analizirao Hardin, kasnije je proširen na pitanja korišćenja javnih dobara. Javna dobra su stvorena ljudskom aktivnošću, dobara, koja se koriste zajednički, a da se za njihovo korišćenje ne mora platiti. Primeri mostova, ulica, odbrane i sl. Najčešće interpretiran primer u skoro svoj ekonomskoj literaturi koja se bavi pitanjima ekonomije korišćenja javnih dobara uzima za primer korišćenja svetionika²⁰. Kapetani koji upravljaju brodovima koriste svetionik kao javno dobro da bi izbegli plićake i usmerili plovila na bezbedne plovne delove mora.

Kod korišćenja ovih dobara ne postoji problem „isključivosti“, koje se sadrži u tome da kada dobro koristi jedan akter istovremeno isključuje druge korisnike. Svetionik može koristiti više kapetana različitih brodova u istom trenutku a da ne plaćaju naknadu za njegovo korišćenje, niti se ometaju pojedinačno tokom korišćenja usluga svetionika. Dakle, nezavisno korišćenje usluga svetionika u istom trenutku je moguće, a da pri tome među korisnicima ne postoji suparništvo i uzajamna isključivost u korišćenju usluga istog javnog dobra.

Sličan problem javnih dobara je slučaj sa pitanjem tišine odnosno buke u naseljima, posebno u zajedničkim stambenim objektima.

19 na istom mestu

20 Joseph E. Stiglic, Ekonomija Javnog sektora, Ekonomski fakultet Beograd 2004; Gregori Mankju, Principi ekonomije, Ekonomski fakultet Beograd 2005.

Problem izbora pojedinca između ponašanja koje ide u njegovu ličnu korist u odnosu na ponašanje koje ide u prilog zajedničkih – kolektivnih interesa, gde se analitički daje prednost pojedinačnim u odnosu na kolektivne interese, slično kao i Hardin zastupa i Mancura Olson²¹. Njegova teza sažeto je definisana na sledeći način: “ Racionalni pojedinci, koji slede vlastiti interes, neće delovati u korist ostvarenja svog zajedničkog interesa ili u korist ostvarenja interesa svojih grupa.“ (Olson, 1965)²²

Dodatna argumentacija u korist dominacije pojedinačnih, odnosno ličnih u odnosu na bilo koji kolektivni interes, razvijana je takođe posredstvom modela, takozvane „zatvorenikove dileme“. Model se zasniva na jednostavnoj pretpostavci da dva prestupnika kada budu uhapšeni, a da protiv njih ne postoje čvrsti dokazi, svaki pojedinačno razmišlja šta pojedinačno gube ili dobijaju ukoliko neko od njih pojedinačno napravi sa sudom dogovor o priznanju krivice. Najčešće svaki od njih pojedinačno je spreman, na pogodbu o nižoj kazni u zamenu za priznanje. Na taj način pojedinac žrtvuje zajednički interes u korist svog ličnog interesa.

Modeli „tragedije zajedničkih dobara“, „zatvorenikova dilema“ i problem kolektivnog delovanja“ poslužili su, smatralo se, da obezbeđuju dovoljno dokaza u prilog privatne svojine nad zajedničkim resursima. Dalji logički sled u vezi sa održivim korišćenjem zajedničkih dobara-resursa, kada su ova privatizovana, je da na konkurentnom tržištu vlasnici vođeni svojim racionalnim ekonomskim interesima će upravljajući u svom interesu, istovremeno upravljati resursima i u korist zajednice na naj prihvatljiviji način. Dakle, slobodno delovanje tržišnih zakonitosti dovodi do optimalne alokacije ranije zajedničkih, a sada privatnih, resursa-dobara. Ukoliko bi se teorijski mogao i braniti model u vezi sa privatizacijom zajedničkih resursa, ostaje problem nemogućnosti privatizacije vazduha, podzemnih vodnih tokova i rezervi, prostranstava okeana i stokova ribljeg fonda u njima. Svakako niz empirijskih slučajeva na mnogim poljima demantuje održivost prethodnog modela. On je osporen empirijski naročito u vezi sa zagađenjem voda i vazduha, efektom staklene bašte, primerima prekomerne eksploatacijom prirodnih resursa od strane multinacionalnih kompanija u nerazvijenim zemljama.

Nasuprot tezi o nužnosti privatizacije zajedničkih dobara-resursa, razvio se drugi pristup koji polazi od toga da je nemoguće privatizovati sva zajednička dobra, te da je moguće da i u slučajevima privatizacije, sami vlasnici težeći da maksimiraju profit mogu imati sklonost ka uništavanju zajedničkih dobara i njihovog dovođenja u stanje „tragedije“. Kao primer za to može poslužiti zagađenje vazduha i voda kao zajedničkih resursa usled ekonomske aktivnosti privatnih ili državnih kompanija, čiji cilj je maksimiziranje profita a ne očuvanje zajedničkih resursa. Rešenje problema se vidi u intervenciji države. Predstavnici ovog pristupa zaključuju da ..“resursi u zajedničkom vlasništvu zahtevaju državnu kontrolu, ukoliko se od njih očekuje da budu ekonomski efikasno korišćeni.“²³

Državna kontrola ili direktno vlasništvo nad zajedničkim resursima može voditi do neefikasnog korišćenja zajedničkih resursa – dobara, usled birokratizacije državnog aparata kao i usled njihove sklonosti ka korupciji. Usled birokratizacije i korupcije, zajednički re-

21 Olson M. *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Mass: Harvard University Press. 1965.

22 Citirano, prema Elinor Ostrom, *Upravljanje zajedničkim dobrima...* str.7.

23 Carruther I. I R. Stoner, *Economic Aspects and Policy Issues in Groundwater Development*, World Bank br. 496, Washington 1981. /Citirano prema E.Ostrom, *Upravljanje zajedničkim dobrima* str.11./

sursi, kojim upravlja država mogu takođe doživeti „tragediju zajedničkih dobara“. Primeri neefikasnog korišćenja zajedničkih resursa nad kojima država uspostavlja svojinska prava u obliku državne svojine su bili prisutna u zemljama trećeg sveta gde je država preuzela svojinska prava nad šumama. Kada su malo plaćeni državni službenici, u ovom slučaju šumari, oni postaju skloni primanju mita kao dodatnog izvora sopstvenih nelegalnih zarada. Usled primanja mita državni službenici omogućuju slobodan pristup šumama kao zajedničkom resursu. Korišćenje zajedničkih dobara koja su nacionalizovana ponekad su izložena neodrživoj eksploataciji. Postoje primeri korišćenja resursa u Srbiji, kao što su šumski, vodni, mineralni resursi, rudni resursi koji ne samo usled korupcije, nego i usled administrativne nezainteresovanosti se neodrživo koriste što može voditi njihovoj „tragediji“²⁴.

Napred prezentiran Hardinov i druge slične teorijske postulate, koje definišemo u užem smislu metaforom, o „tragediji zajedničkih dobara“, devedesetih godina dvadesetog veka je empirijski i teorijski osporen u radovima Elinor Ostrom, koja je svojim istraživanjima dala novi ugao na problem zajedničkih resursa. Za rezultate do kojih je došla nagrađena je i Nobelovom nagradom za ekonomiju.²⁵

Na osnovu empirijskih istraživanja sprovedenih na različitim prostorima u svetu, Ostrom je došla do mogućih alternativnog rešenja za pitanja pojedinih zajedničkih resursa – dobara. Njena istraživanja predstavljaju alternativu privatizaciji, podržavljenju, pa čak i uspostavljanju državne kontrole nad korišćenjem zajedničkih dobara.

E.Ostrom je analizirala nekoliko potpuno odvojenih i istorijskih slučajeva upravljanja zajedničkim resursima od strane lokalnih zajednica, pri čemu resursi nisu bili ni privatizovani ni podržavljeni, a nisu doživeli ni „tragediju zajedničkih dobara“. Izloženi su slučajevi kolektivnog dogovaranja zajednice ribara Alanya – Turska, Korišćenja zajedničkih vodnih resursa u Španiji, zajedničkih pašnjaka u Švajcarskoj i Japanu, podzemnih stokova vode u SAD.

Zajednička karakteristika svih navedenih primera organizovanja stanovništva u vezi sa korišćenjem zajedničkih resursa, iznalaženja i uspostavljanja pravila korišćenja resursa, kao i uzajamne kontrole drugih učesnika u ostvarivanju prava nad korišćenjem zajedničkih resursa, je kolektivno delovanje, odnosno samoupravno ponašanje učesnika.²⁶

24 U posebnoj studiji o zaštićenim prirodnim područjima kao i delovima studije o niskim rentama za eksploataciju uglja, nafte i gasa u Srbiji, ovaj aspekt je posebno analiziran.

25 Elinor Ostrom, Upravljanje zajedničkim dobrima, Evolucija institucija za kolektivno delovanje, Naklada Jesenski i Turk, Zgreb 2006. /Naziv originala: Elinor Ostrom, Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action, Cambridge Univerzity Press 1990/

26 Videti šire u B.Dražković (2012) Ekonomski aspekti ekološke politike, Institut ekonomskih nauka Beograd 2012. str 7-24

7. PROBLEM SAZNANJA, ILI DA LI JE JEDINO VERUJUĆE I PRIHVATLJIVO SUBJEKTIVISTIČKO TUMAČENJE SLOŽENIH PROBLEMA SAZNANJA?

Profesor Madžar u jednom delu knjige „Antiliberalizam u 22 slike“ analizira saznanje i metodološke nedostatke kritičara neoliberalizma (Madžar,2012)²⁷. Pre nego što izložimo kritičke opservacije u vezi sa pogledima Lj. Madžara, ovde valja kratko prezentirati kritiku scijentizma F.A.Hajeka.

Hajek pravi distinkciju i u vezi sa tom neprimjenjivošću metoda naučnog istraživanja u prirodnim u odnosu na društvene nauke. „Metodi koje naučnici ili ljudi fascinirani prirodnim naukama često pokušavaju da nametnu društvenim naukama, nisu uvek nužno oni koje naučnici u stvari primenjuju u svom sopstvenom polju, nego pre oni za koje oni veruju da ih naučnici koriste“ (Hajek, 1999 str 14.)²⁸. Hajek smatra da rezultati istraživanja često pokazuju da se „činjenice“ razlikuju od „pojave“, što znači da je suština često skrivena iza pojavnog, te da pojavno ne reflektuje stvarne činjenice. Vredna pažnje je Hajekova konstatacija u vezi sa svetom nauke. „Svet nauke, u stvari može da bude opisan kao skup pravila, koja nam omogućavaju da utvrdimo veze između različitih kompleksa čulne prirode“ (Hajek,1999. str 20). Nauka po Hajeku ima ograničenja u vezi sa onim što znamo ili mislimo da znamo o sebi i spoljašnjem svetu, jer su ovi subjektivni kvalitet njihovih čulnih percepcija, sve to za „Nauku nikada ne predstavlja konačnu stvarnost, činjenice koje bi trebalo usvojiti.“ Objektivnost činjenica koje istražuje nauka moraju biti nezavisne od toga šta ljudi misle o tim činjenicama. Nauka je dinamična i stalno menja slike o spoljašnjem svetu, smatra Hajek.

Društvene nauke za predmet istraživanja nemaju samo izučavanje odnosa između stvari, već i odnosima između ljudi u povodu stvari. Prirodne i društvene nauke se razlikuju po pristupu predmetu istraživanja. Prirodne nauke su „objektivne“, smatra Hajek, dok su društvene „subjektivne“. One su subjektivne ne samo po tome što je sam naučnik subjektivan, nego i po tome što je sam predmet istraživanja društvenih nauka samo „mišljenje onih čije akcije stvaraju predmet za naučnika koji se bavi društvom.“(Hajek, isto, str. 28). Iz navedenog Hajekovog stava sledi da su objektivne naučne mogućnosti društvenih nauka ograničene kako subjektivnošću predmeta istraživanja tako i samog istraživača. U domenu prirodnih nauka ne postoji suprotnost objektivnih činjenica i subjektivnog mišljenja. Prirodne činjenice su objektivne same po sebi i zato što su nezavisne od samog posmatrača, odnosno istraživača. Istovremeno činjenice društvenih nauka su „samo mnjenje“, odnosno pogledi i mišljenja ljudi čije akcije su predmet istraživanja. Pitanje u vezi sa razumevanjem prirodnih činjenica kao objektivne datosti nezavisno od delovanja ljudske svesti, upućuje na zaključak da ljudsko biće ne interveniše u zakonitosti sirove prirode. Naprotiv kroz prirodne nauke i saznavanje njenih zakonitosti, ljudsko biće – naučnik interveniše unutar tih zakonitosti „lukavstvom svog uma“ kako bi to definisao Hegel. Ostaje nejasno kako neoliberalna doktrina sa stanovišta odnosa između objektivnog i subjektivnog razumeva društvene fenomene poput svojine, robe, novca. Prema neoliberalnoj doktrini u robi i novcu ne postoji ništa objektivno.

27 Lj.Madžar, Antiliberalizam u 22 slike, JP Službeni glasnik,2012.

28 F.A.Hajek, Kontrarevolucija nauke, Istraživanja o zloupotrebi razuma, CID, Podgorica,1999.

Prema Hajeku za društvene nauke nije bitno da li su „zakoni prirode“ odnosno rezultati istraživanja društvenih nauka „*istiniti u bilo kom objektivnom smislu, nego jedino da li ljudi veruju u njih i deluju na osnovu njih.*“ Dalje Hajek pojašnjava subjektivnost rezultata društvenih nauka: „*Svi fizički zakoni proizvodnje sa kojima se, na primer, susrećemo u ekonomiji, nisu fizički zakoni u smislu fizičkih nauka, nego verovanja ljudi o tome šta mogu da učine*“ (Hajek, 1999, str 30). Hajekov anticijentizam društvenih nauka je ovde precizno izveden. On kako u predmetu tako i metodu društvenih, ovde ekonomskih istraživanja, ne nalazi mesta za bilo kakve objektivne činjenice ili zakonitosti. Umesto njih u središte pažnje Hajek postavlja subjektivne stavove i „*verovanja ljudi o tome šta mogu da učine*“. Saglasno ovom odsustvu bilo kakve objektivnosti, predmet ekonomske nauke su samo subjektivna verovanja ljudi u vezi sa time kakvu akciju mogu da preduzmu. Ovo je uostalom dosledan pristup po kojem i u vezi sa teorijskim problemom vrednosti, sama ekonomska, robna vrednost ne poseduje bilo šta supstancijalno, odnosno objektivno, ona je, po Hajeku i njegovim sledbenicima čisto subjektivna stvar pojedinca²⁹. Hajek to precizno i navodi: „*niti roba ili ekonomsko dobro, hrana ili novac mogu da budu definisani pomoću fizičkih pojmova, nego samo pomoću stavova ljudi o stvarima*“³⁰. Dosledno prihvatanje ovakvog Hajekovog stanovišta ekonomsku nauku po predmetu, metodu i rezultatima istraživanja bi trebalo tretirati kao oblast psihologije i psihoanalize. Ovakav pristup odvaja nauku od bilo kakvog kritičkog mišljenja u povodu objektivnih društvenih odnosa u povodu stvari kakve su robe, novac, proizvodnja, eksploatacija i nejednakost. U vezi sa ovim Madžar je dosledan, tako da sledi maksima po kojoj, ko od kritičara ne prihvata Hajekovske postulate kao religijske istine, mora se smatrati da je neuk. Ovo i jeste ključna dimenzija religijske odanosti božanstvu subjektivne teorije vrednosti. Predmet ekonomske nauke, po Hajeku i Hajekovcima je takav da tvrdi kako „*ekonomska teorija nema šta da kaže o metalnim kružićima...koje bi objektivni i materijalistički pogled pokušao da definiše novac*“. Hajek u prilog navedenoj tezi kritike *objektivnih i materijalističkih pogleda* izlaže sledeće: „*Ona (objektivna, materijalistička teorijska koncepcija – naš umetak) nema šta da kaže o gvožđu ili čeliku, drvetu ili nafti, pšenici ili jajima, kao takvima. Zaista, istorija bilo koje robe pokazuje kako se ljudsko znanje menja, ista materijalna stvar može da predstavlja sasvim različite ekonomske kategorije*“ (Hajek, 1999. Str.31). Bilo bi zanimljivo čuti od naših srpskih Hajekovaca, neoliberalnih mislilaca, da se odrede u vezi sa ovim „svetim“ rečima njihovog idola. Evo samo da podsetimo o čemu se, verovatno, nećemo sporiti, a odnosi se na pitanje, zlata kao metala da se njegova objektivna i materijalistička dimenzija već hiljadama godina zadržava po tome što je zlato žuti metal, da je služio vekovima, a i danas, kao mera u kojoj se iskazuje vrednost i služi kao sredstvo za čuvanje vrednosnih rezervi kako pojedinaca tako i ljudskih zajednica koje danas zovemo države. Teško nas neko od Hajekovih sledbenika može uveriti u to da u zlatnim polugama koje čuvaju centralne banke ili Federalne rezerve u SAD nema ničeg materijalnog niti objektivnog, već da se radi jedino i samo o subjektivnom, da dodamo misaonom, a možda da se radi i o nečem toliko apstraktnom da se može poistovetiti sa fatamorganom. Verovatno da se nećemo sporiti ni o tome da odnos većine ljudi prema zlatu se iskazuje

29 Hajek, kritičkom sudu podleže Rikardov „*zakon rente*“ koja proizilazi iz promene vrednosti stvari koje definiše pomoću fizičkih pojmova kakvo je zemljište. „*Promena vrednosti roba u proizvodnju za koje je potrebna zemlja, će prouzrokovati mnogo veće promene vrednosti zemlje nego vrednost drugih činilaca čija je saradnja bila potrebna:*“ Hajek, objektivnost Rikardove teoriju vrednosti stavlja pod navodnike..“*u vezi sa Rikardovom „objektivnom“ teorijom vrednosti*“ (Hajek, 1999. fus nota na stranici 32).

30 Hajek se u vezi sa tim poziva na Ludviga fon Mizes, po kome je napredak u ekonomskoj teoriji u poslednjih sto godina i zasnovan isključivo na doslednoj primeni subjektivizma. (Hajek, 1999. str.31. i fusnota 7).

i subjektivno, kao ljubav i sklonost „slobodnih“ pojedinaca da poseduju zlato kao nešto, kako to smatraju Hajekovci, što nema nikakvu ni materijalnu ni objektivnu dimenziju.

Napred navedeno je još jedna od ključnih *tačaka verovanja* u kojem se ne slažem sa srpskim Hajekovcima. U potpunosti prihvatam njihovo pravo da smatraju i da polaze od toga da je jedina nauka (ili jedina njihova religija) to da je „SUŠTINSKI SUBJEKTIVNI KARAKTER EKONOSKE TEORIJE“. Ima nas nešto malo neukih, kako bi to Lj. Madžar rekao, koji smatraju da postoji i nešto i objektivno i materijalno kojim se bavi ekonomska nauka i što se nalazi i može nalaziti u „karakteru ekonomske teorije“.

S obzirom na to da Hajek ne može da negira neke od objektivnih empirijskih činjenica kao na primer činjenicu da su za proizvodnju neke robe potrebne određene količine i kombinacije tih (objektivno fizički postojećih materijala) u različitim varijabilnim odnosima, „od kojih jedan može da bude upotrebljen samo za ovu određenu svrhu (ili samo za neke), dok su drugi od opštije korisnosti, promena vrednosti proizvoda više će uticati na prve nego na druge“ (Hajek, 1999, str. 32). Navedenu uopštenu Hajekva formulacija možemo svesti na pojednostavljen primer. Pretpostavimo da za proizvodnju žitarica kao robe su potrebni zemlja (poljoprivredno zemljište), kapital i ljudski rad. Pretpostavimo dalje da se poljoprivredno zemljište može upotrebljavati isključivo za proizvodnju žitarica, a kapital i ljudski rad za bilo šta drugo, na primer za proizvodnju automobila, gradnju kuća, proizvodnju računara..sledi logično da će promene cena žitarica više uticati na zemljište nego na proizvodnju automobila. To nije sporno. Sporno je to što Hajek smatra da za ekonomsku nauku nije uopšte bitno bilo šta objektivno ili materijalno. Za ekonomsku teoriju su bitni samo subjektivni aspekti a to su,„određeni ljudski stavovi“. Čini nam se da sledeći citat predstavlja suštinski Hajekov pristup u vezi sa negiranjem bilo čega materijalnog ili objektivnog u vezi sa postojanjem predmeta ekonomske teorije. ..“Ako pitamo zašto ili kako možemo da saznamo da li će zakon rente biti primenljiv u bilo kom pojedinačnom slučaju, odgovor ne možemo da dobijemo iz informacije o *fizičkim atributima zemlje, rada ili proizvoda*. On zavisi od subjektivnih činilaca određenih u teorijskom zakonu rente i samo ukoliko smo u stanju da saznamo relevantno znanje i verovanja ljudi kojih se to tiče, bićemo u stanju da predvidimo na koji će način promena cene proizvoda uticati na cene činilaca. Ono što važi za teoriju rente važi uopšteno za **teoriju cena**: ona ništa ne kaže o ponašanju cene gvožđa ili vune, o stvarima takvih i takvih fizičkih osobina, nego samo o stvarima u kojima ljudi imaju određena verovanja i koje žele da koriste na određen način. Naše pojašnjenje nekog fenomena cena ... ne može da bude pod uticajem bilo kakvog dodatnog znanja koje... stičemo o robi koja je u pitanju, nego jedino dodatnog znanja o tome šta ljudi, koji s tim imaju posla, **misle o tome**.“ (Hajek, 1999 str.33). Možemo pretpostaviti da je Hajek želeo da smatra da je irelevantan materijalni oblik roba i materijala od kojih se neka roba pravi. Svakako nije smatrao za potrebno da pojašnjava da roba koju ljudi prave je materijalnog porekla. Međutim, decidirano je izneo svoje gledište da je jedino relevantno to što ljudi „*misle*“ o robi. Ukoliko i pretpostavimo da u fokusu analize ne treba da bude bilo kakvo materijalno svojstvo robe, već da je relevantan subjektivni stav i njihovo mišljenje o robi, može se primetiti da Hajek nigde ne pominje problem odnosa mišljenja između ljudi o vlasništvu nad robama, vlasništvu nad kapitalom, problemu eksploatacije i nejednakosti raspodele dohodaka. Dakle, ukoliko je jedino relevantno samo mišljenje ljudi o stvarima, zašto onda nebi bilo relevantno mišljenje ljudi ne samo o stvarima, već i mišljenje ljudi o drugim ljudima koji u svom vlasništvu gomilaju

te „bespotrebne“ stvari kakve su kapital, zemlja, potrošačka dobra. Hajek očito smatra da ta pitanja nisu predmet sa kojim bi trebalo da se bavi ekonomska teorija.

Ljudi mogu verovati da su tržište, tržišne zakonitosti, kao uostalom i država ne društvene, već božanske tvorevine, da poseduju božansku moć kojom se vlada nad ljudima. To je pravo mislilaca i zastupnika teorije subjektivizma. Ali to njihovo pravo ne znači i to da spreče kritičare božanskih zakona apsolutne privatne svojine i tržišta po svaku cenu, pa ma koliko to koštalo članove tog istog društva. Pravo kritičara je i da brane svoje stavove vezane za ulogu svesne intervencije u ekonomski život, a da pri tome nisu i pristalice državnog totalitarizma. Sledbenici neoliberalne tradicije u Srbiji, svoje kritičare bez argumenata optužuju za prizivanje centralno planske ekonomije, ukidanje privatne svojine i tržišta.

Hajek deo svojih metodoloških pogleda usmerava i na područje kritike planiranja, „svesne“ kontrole i usmeravanja društvenih procesa. Hajekova kritika planiranja i svesnog usmeravanja ekonomskih tokova bila je odgovor na jačanje alternative kapitalizmu prve polovine dvadesetog veka, a radi se o idejama i praksi centralnoplanskih privreda u istočnoevropskim socijalističkim zemljama. Hajek, kritičkoj analizi podvrgava sam pojam „svesno“, smatrajući da je ono vezano samo za individualno biće, pojedinca, a odriče postojanje bilo kakvog kolektivno „svesnog“. Hajek tvrdi sledeće... „izgleda samo nekolicina ljudi koja tako slobodno koristi termin *svesno* tačno zna šta ono znači; najveći broj ljudi izgleda da zaboravlja da termin *svesno* ima značenje samo kada je primenjen na individue.. i da je ... zahtev za svesnom kontrolom ekvivalentan zahtevu za kontrolom od strane pojedinačnog mišljenja.“ (Hajek, 1999 str. 82). Ovde izložen Hajekov metodološki pristup ne otvara mogućnost za razumevanje interakcije individualno svesnog i nastajanje kolektivno svesnog kao rezultante društvenog ugovora, artikulacije svesnih interesa klase kapitalista da konstituisanjem i kontrolom institucija države drže pod kontrolom „nesvesne“ interese klase radnika. Hajek u težnji da se dosledno drži individualizma u potpunosti zanemaruje postojanje kolektivnih akcija kao društvenog dogovora i planiranja u cilju ostvarivanja interesa zajednice. Ukoliko bi Hajekova teza o odsutnosti kolektivno svesnog bila tačna, onda svakako ne bismo imali mogućnost da razumemo niz društvenih fenomena, kulture, umetnosti, pa ni fenomen uspostavljanja zajednice ili države. Hajek pretpostavlja postojanje isključivo individualno svesnog, a sve što bi se nalazilo izvan toga je nemoguće i ne može se podvesti pod sadržaj pojma *svesno*. Nadalje Hajek vrši vrednovanje superiorne važnosti individualno svesnog u odnosu na procese koji su svesno usmereni tvrdeći da je takvo verovanje o superiornosti svesnog usmeravanja, odnosno planiranja u odnosu na spontani proces „*neosnovano sujeverje*.“³¹ Hajeku se ovde potkrala kontradikcija u odrednici „*neosnovano sujeverje*“ kao da je logički moguće postojanje osnovanog sujeverja. Hajek svoj pristup u vezi sa pitanjima svesnog i razuma, suprotstavlja Hegelovim pogledima i viđenjima Karla Manhajma. Hajek odriče vrednost Hegelovog stanovišta u vezi sa razumom, koji (razum) postaje svesan sebe i preuzima kontrolu nad svojom sudbinom³².

Šta je sa institucijama države, na koji način se artikuliše individualno „svesno“ u grupno, kolektivno ili na nivou države „svesno“ usmeravajuće, Hajek ne analizira. Naprotiv, on

31 Hajek, 1999. Str.82.

32 Hajek 1999. str.83. Na istom mestu Hajek citira Karla Manhajma gde Manhajm tvrdi „Čovekova misao postala je spontanija i apsolutnija nego što je ikada bila, pošto je sada svesna mogućnosti svog određenja“ (fus nota 5 na strani 83).

podvrgava kritici samu pomisao svesnog usmeravanja i planiranja, on je poistovećuje sa idealom inženjerskog pristupa koji vlada u tehničkim naukama, a koje bi se primenile za rešavanje društvenih problema. Politički i društveni inženjering postali su u vremenu realnog socijalizma društveni cilj. Hajekova kritika u delu poistovećivanja društvene svesne aktivnosti sa ekstremnim društvenim inženjeringom je bila osnovana kada se radi o kritici real socijalizma. Međutim, njegova kritika bilo kakvog planiranja i svesne intervencije nije održiva.

Sledbenici neoliberalne doktrine u odbrani principa individualnosti, slobode izbora, tržišne samoregulative vrše toliku ideologizaciju da nisu sposobni da uoče praksu i činjenice iz svog neposrdnog okruženja. Njihov pristup sasvim dobro opisuje Karl Majnham. „Vladajuće grupe u svom mišljenju mogu biti toliko svojim interesima vezane za neku situaciju da najzad gube sposobnost da vide određene činjenice koje bi ih mogle pomeriti u njihovoj vladalačkoj svesti.“³³(K.Manhajm, 1978. str. 40). Te činjenice su da privatizacija nije uspeła, da se povećao nivo nejednakosti, da nije došlo do ekonomskog rasta, da je došlo do rasta siromaštva i nezaposlenosti. Dosledne sledbenike neoliberalne doktrine sasvim dobro pogađa sledeća Manhajnova konstatacija „njihovo mišljenje nije sposobno da korektno spozna neko postojeće stanje društva; one se uopšte ne bave onim što stvarno postoji, nego se u svom mišljenju trude da već anticipiraju promene postojećega.“(Manhajm, 1978, na istom mestu).

8. NEOLIBERALIZAM U NEKOLIKO SLIKA

Profesor Ljubomir Madžar se potrudio da na jednom mestu sažeto izloži svoje neoliberalne poglede, teorijsku pripadnost i svakako, na pojedinim mestima, odgovori, čak sarkastično, kritičarima liberalizma, odnosno neoliberalizma.(Madžar, 2012)³⁴ Preciznu definiciju doktrine klasičnog *liberalizma* (L) i *neoliberalizma* (NL), Madžar izlaže tako što smatra da je neoliberalizam „doktrina koja društvo uzima kao zajednicu slobodnih, u odlučivanju autonomnih, ali istovremeno i odgovornih pojedinaca odgovornih za svoj ekonomski i finansijski položaj, za svoju dobrobit i za realizaciju sopstvenih životnih planova i profesionalnih ambicija; to su akteri koji se, u slučaju da pri ostvarivanju svojih ambicija ne budu sasvim uspešni, ne okreću drugim pojedincima, društvenim organizacijama ili državnim ustanovama; okrenuti su sebi i ne upuštaju se u kontemplacije o stvarima koje bi država trebalo konkretno njima da pruži ili da baš za njih učini.“ (Madžar,2012. str 11-12).³⁵ Individualizam, sleđenje sopstvenih interesa, sloboda izbora i vladavina prava su ključni elementi doktrine neoliberalizma. U projekciji neoliberalizma društvo je zajednica slobodnih ljudi, a slobodni su tako što su okrenuti samo sebi i svojim egoističkim interesima. Doslednost doktrine neoliberalizma se ogleda i u tome da i u slučaju da pojedinci „ne budu sasvim uspešni“, oni se ne okreću niti traže pomoć od drugih pojedinaca, svakako ni od države. Formulacija da u realizaciji svojih „profesionalnih ambicija...ne budu sasvim uspešni“, pojedinci kao članovi i konstitutivni delići neo-

33 Karl Manhajm, 1978. Ideologija i utopija, Nolit, Beograd 1978.

34 Ljubomir Madžar, Antiliberalizam u 22 slike, JP Službeni Glasnik,2012.

35 Zanimljivo da Madžar kao žestok kritičar državnog sektora ne mali broj svojih knjiga je objavio u izdanju državnih, odnosno javnih preduzeća ili institucija. Takođe zanimljivo je i to da većina njegovih teorijskih sledbenika u Srbiji su zaposleni u državnom, odnosno javnom sektoru te da se u ime doslednosti nisu otisnuli u slobodu privatnog sektora.

liberalnog društva neće tražiti nikakvu pomoć od drugih, može se tumačiti da pojedinac može i mora izdržati kao jedinka sve nedaće koje ga mogu snaći, pa se „herojski“ odreći bilo kakve podrške drugih pojedinaca i države. Dosledno prateći ideju neoliberalnog individualizma, može se postaviti pitanje, zašto je tim slobodnim pojedincima uopšte potrebna bilo kakva zajednica? Odrednice napred citirane doktrine neoliberalizma u sebi skriva, čini se jednu idealističku predstavu o društvu, a to je da pojedinci mogu „ne biti sasvim uspešni“, što implicira da mogu biti nedovoljno uspešni, a nije dopuštena i mogućnost da budu potpuno neuspešni. Ukoliko se dozvoli mogućnost da grupe i pojedinci budu potpuno neuspešni i da im je ugrožena egzistencija, u doslednoj neoliberalnoj doktrini to bi se moglo opravdati sa prostim „pa šta se tu može“. Ako je pojedinac neuspešan neka i umre od gladi. Doktrina se ne bavi problemima raspodele resursa unutar zajednice potpuno slobodnih ljudi, ona polazi verovatno od pretpostavke da su resursi ravnomerno raspoređeni među pojedincima. Pretpostavka je neodrživa, jer ni u jednoj zajednici, ukoliko se ne izuzmu prvobitne plemenske zajednice, raspodela resursa nije bila jednako distribuirana unutar zajednice. Doktrina se ne bavi nejednakostima koje nastaju usled neravnomerne i nepravedne raspodele resursa – svojinskih prava. Nejednakosti u vezi sa svojinom nad sredstvima za proizvodnju, prirodnim resursima, kapitalom, po toj doktrini, su prirodno stanje poredka, posledica slobode izbora. Sloboda izbora može biti i sloboda kojom moćniji pojedinac može oduzeti imovinu manje moćnom pojedincu, uostalom, pa to je „sloboda izbora“ koju ograničava „vladavina prava.“ Doktrina jasno ne izlaže izvore i način konstituisanja vladavine prava, ona je za nju neko prirodno pravo, a teoretičari neoliberalizma negiraju bilo kakvu klasnu podelu kao izvor prava. Apstraktna vladavina prava može biti i klasna a koja društvene resurse „slobodno“ preraspodeljuje u korist manjine. Drugi ključni problem neoliberalne doktrine je pitanje odnosa između pojedinca i društva. Sledbenici doktrine nam ništa ne pojašnjavaju u vezi sa tim kako se individualizam i sloboda ličnog izbora kroz uzajamne interakcije uklapaju i kako se konstituiše društvena zajednica. Nejasno je do kraja kako to interakcija individualnih interesa konstituiše nešto opštiji interes zajednice ili društveni interes. Doduše, dosledni neoliberalni pristup izričito tvrdi da zajednički interes i ne postoji. Postavljanje u središte pažnje samo postojanje individualnih sloboda i interesa, njihovo postojanje nije sporno, a istovremeno zaobići otvoreni problem pojašnjenja nastajanja grupnih, klasnih pa onda i društvenih i državnih interesa, predstavlja slabost same neoliberalne doktrine. Navedena slabost nastaje otuda što neoliberalna doktrina izbegava da analizira probleme interesnog konstituisanja društvenih grupa i klasa. Jednom rečju ostaje otvoren, nedorečen odgovor neoliberalne doktrine: o odnosu između pojedinačnog i opšteg, da li pojedinačno može egzistirati samo za sebe bez opšteg, da li opšte predstavlja prost zbir pojedinačnog i da li obrnuto nešto što je opšte kao deo društvene zajednice ima uticaj na pojedinačno? Doktrina neoliberalizma visoko vrednuje apsolutnu slobodu izbora pojedinca i za tu slobodu mogu biti žrtvovane sve druge vrednosti, naročito one koje predstavljaju društvene vrednosti među kojima je i težnja ka jednakosti. Neoliberalnu kritiku težnje ka povećanju stepena jednakosti, Madžar ističe na sledeći način: „Povećanje stepena jednakosti, uz oslonac na mehanizam solidarnosti, ide na štetu slobode i obrnuto.“(Madžar, 2012 str.12). S obzirom na to da se posredstvom državne intervencije ponekad vrši i preraspodela bogatstva, nekad u korist odabranih „slobodnijih“ pojedinaca, a ponekad u slučaju nužde ili opasnosti od socijalnih nemira ili čak revolucija, u korist i manje slobodnih pojedinaca koji čine društvene mase, neoliberalna doktrina teži da učvrsti svoj odnos prema slobodi pojedinca, na taj način što kritički fokus razmatranja stavlja na bilo kakvu ekonomsku ulogu države. Madžar stanovište u vezi sa remetilačkom funkcijom države precizno izlaže na sledeći način:

„ Država ne proizvodi dohodak nego mora da ga (prinudom) uzme od onoga ko ga je stvorio da bi popravila ekonomski položaj onih koji su u borbi za dohodak i bogatstvo bili manje sreće ili nedovoljno uspešni. Upuštajući se u redistribuciju, uzimajući od onih koji ga stvaraju i dajući ga onima koji ga nisu stvorili, država produkuje snažnu ekonomsku demotivaciju na oba kraja. Oni koji su orijentisani na državnu pomoć menjaju ponašanje i okreću se preraspodeli umesto preduzetničkim poduhvatima i proizvodnom angažovanju; nezarađeni dohodak za mnoge se pokazuje kao atraktivniji od onoga koji sami moraju da stvore uz *napore* upravljene na rad, preduzetništvo i rizik, učenje i ulaganje. Oni od kojih se posredstvom mehanizma državne prinude uzima, prirodno su de motivisani jer nisu u stanju da uberu sve zaslužene plodove svojih proizvodno i razvojno relevantnih aktivnosti.“ (Madžar, 2012. str. 13). Madžarova opšta kritika re distributivne uloge države koja može voditi do de stimulacije rada i podrške lenjstvom je utemeljena, mada se ovde radi o uopštenoj kritici. Teza o tome da država ne proizvodi dohodak nije utemeljena. Država može i jeste vlasnik određenih resursa, prirodnih dobara koja nisu ili ne mogu biti privatizovana, zna da bude vlasnik preduzeća specijalne vojne industrije, zna da obavlja poslove za koje privatni sektor nije zainteresovan, može da inicira i podrži ulaganja u razvoj tamo gde to privatni sektor nije zainteresovan. Država ima funkciju emitenta novca i kontrolora novčane mase posredstvom koje utiče na sistem cena i preraspodelu dohodaka³⁶. Druga u realnosti neutemeljena pretpostavka od koje polazi Madžar je da vođeni individualnim interesima preduzetnici svojim trudom, umešnošću, preduzetništvom i preuzetim rizikom stvaraju dohodak. Ima, ne i mali broj preduzetnika, koji nisu zaradili dohodak radom, nego „preduzetništvom i umešnošću“ da su nagomilali bogatstvo tako što su izbegli da plate tuđ rada, odnosno rad „slobodnih“ radnika, koji mogu biti toliko „slobodni“ da im je od sve imovine ostala sloboda nad upotrebom prirodne psihofizičke snage. Uvođenje u analizu pojmova eksploatacija i pohlepa, zastupnici neoliberalne doktrine dočekuju sa gnušanjem, tretirajući one koji se pozivaju na te arhaične pojmove da su neuki. Nije sporno to da državna intervencija kojom se oduzima od onih koji stvarno rade i stvaraju i preraspodeljuje ka onima koji neće da rade, predstavlja de motivaciju i jednih i drugih, onih koji rade da nastave da rade, a onih koji ne rade da se prihvate kakvog posla. Problem je u tome što nisu svi oni koji imaju bogatstvo to bogatstvo stekli radom i preduzetništvom, već na bazi monopola nad sredstvima za proizvodnju i kapitalom, i na neplaćenom radu drugih. Takođe, nisu siromašni mnogi zato što neće da rade (neće da preduzimaju „preduzetničke poduhvate“), nego često i zato što su po neoliberalnoj idealnoj doktrini „oslobođeni“ sredstava za rad. Kritičari neoliberalne doktrine nisu istovremeno zastupnici ideje o potpunoj jednakosti članova društva. Društvene nejednakosti su poželjne, one predstavljaju podsticaj za konkurenciju i takmičenje, motivišu ljude da više rade. Pitanje je, međutim, samo koji je to nivo nejednakosti poželjan?. Madžar u vezi sa tim problemom interpretira teoriju pravde Džona Rolsa³⁷.

Savremeni kapitalizam u najrazvijenijim zemljama sveta se naročito nakon usvajanja Vašingtonskog konsenzusa razvijao na idealima neoliberalizma uz nesumnjive uspehe u razvijenim zemljama i neuspehe u nerazvijenim, zabeležio je temeljita povećanja nejednakosti unutar najrazvijenijih zemalja. Zbignjev Bžežinski, sigurno nije neko za koga

36 Hajek je uočio ovaj problem mada njegov pokušaj da pretpostavi mogućnost da se privatizuje emisija novca, deluju naivno.

37 Nivo društvenih „nejednakosti treba da se povećavaju sve (i samo !) dotle dok, zahvaljujući povećavanju motivacije i efikasnosti, te time ukupnog proizvoda, poboljšavaju položaj ekonomski naj ugroženijih...proces poboljšavanja položaja aktera... treba da se odvija u uslovima jednakosti šansi i jednake dostupnosti svih položaja svim članovima društva“ (Madžar, 2012. Str 13-14) Ovo je svakako samo ideal, koji u stvarnosti ne egzistira.

se može tvrditi da intelektualno pripada levici. Problem rastućih nejednakosti je uočio i stavio ga kao jedan od velikih problema koji pretil američkom društvu i koje on razmatra kao iluzije o samoj sebi (misli na iluzije Amerikanaca o njima samima). Prva iluzija se odnosi na problem rasta američkog duga „koji postaje neizdrživ“, druga iluzija se odnosi na „američki napukli finansijski sistem koji predstavlja veliki problem“. Treća iluzija se odnosi na problem rastućih nejednakosti „povećanje nejednakosti u dohotku udruženo sa stagnacijom društvene mobilnosti predstavlja dugoročnu opasnost društvenom konsenzusu i demokratskoj stabilnosti. Prema Američkom birou za procenu imovine, posle 1980. godine Amerika je doživela znatan porast nejednakosti u pogledu dohotka: u 1980 vrh od 5% domaćinstava učestvovao je sa 16,5% u ukupnom nacionalnom dohotku, dok je 40% najnižih domaćinstava učestvovao sa 14,4%; 2008. taj disparitet se uvećao (21,5% i 12% respektivno). Distribucija ne godišnjeg dohotka već bogatstva koje poseduju porodice bila je još čudnija: prema Banci za federalne rezerve, u 2007. godini udeo najbogatijih 1% američkih porodica u ukupnom neto nacionalnom bogatstvu Amerike iznosio je 33,8%, dok je udeo onih najnižih 50% američkih familija iznosio samo 2,5%“³⁸ (Bžežinski, 2013. str.53-55). Bžežinski potom izvodi zaključak da je navedeni trend Ameriku svrstao na sam vrh globalnih indeksa nejednakosti u pogledu dohotka i bogatstva. „Amerika je postala najnejednakija razvijena zemlja u svetu“

Prema prezentiranim podacima, sledi da su u Americi 5% po dohotku najbogatijih porodica svoje učešće u ukupnim dohotcima sa 16,5% iz 1980. godine uvećali u periodu od dvadeset osam godina, na 21,5% u 2008. godini. U istom periodu udeo siromašnih 40% domaćinstava je zabeležilo pad učešća u dohotku sa 14,4% na 12%. Koncentracija bogatstva pokazuje trend da 1% najbogatijih porodica poseduje (u vlasništvu drži) preko 1/3 ukupnog Američkog bogatstva, dok 50% siromašnih Američkih porodica poseduje svega 2,5% ukupnog bogatstva.

Teoretičare neoliberalne doktrine, ovakvi trendovi ne zabrinjavaju. Oni čak smatraju da je kroz proces tranzicije iz socijalizma u kapitalizam poželjna potpuna koncentracija dohotka i bogatstva u ruke manjine. Nadalje, oni pretpostavljaju da će po automatizmu, manjina koja raspolaže bogatstvom i dohotcima, vođena svojim ličnim interesima nepogrešivo voditi društvo ka ekonomskom napretku. Kao takva, ona, manjina bogatih preduzetnika, će povećati ulaganja u razvoj, otvoriti nova radna mesta i „povući one sa dna“. Lepo zamišljeno. Realnost je sasvim drugačija. Manjina se kroz tranziciju uz podršku političke vlasti i u dosluhu sa njima obogatila, a potom umesto da investira iznela je i iznosi svoje bogatstvo u vidu novca u inostranstvo³⁹. Postoje ozbiljne indicije da su čak i pokušaji vršeni od strane države da umanju nejednakosti završili tako što su efekti preraspodele, preraspodeljeni u korist bogate manjine.

Neoliberalna kritika uloge države polazi od toga da je država ta koja oduzima od preduzetnika, međutim doktrina se istovremeno ne bavi eventualnim pitanjem da li možda i bogati preduzetnici oduzimaju od nekoga ili je njihovo bogatstvo isključivo plod njihovog predanog rada i učenja. Njihovo bogatstvo nije produkt samo rada, umešnosti i znanja,

38 Zbignjev Bžežinski, Amerika-Kina i sudbina sveta, Albatros plus, Beograd, 2013.

39 Nedavno je dnevni list Politika pisao o učešću naših biznismena u transferima velikih količina eura na račune filijale u Švajcarskoj jedne britanske banke iz Hon konga. Radilo se o 20 miliona eura, pa su službenici banke preporučili našem idealnom preduzetniku da bude „diskretniji“. Ova tema zahteva posebno istraživanje i na ovom mestu se njome nećemo baviti.

već je moguće i umešnosti da eksploatišu one koji su „oslobođeni“ od vlasništva nad resursima.

Sledbenici neoliberalne doktrine u Srbiji nisu skloni da razmatraju pitanja preraspodelu bogatstva i dohodaka koja je nastala sa privatizacijom. Privatizacija je najmanje bila spontana, da je bila spontana, moguće je da bi veliki broj društvenih preduzeća prerašao u masovna akcionarska društva bez značajnije koncentracije vlasništva. Po doktrini neoliberalne škole privatizacija je bila potrebna da bi se uspostavio poredak slobode u kojima su neki, manjina bogati a drugi, većina siromašni. Zastupnici neoliberalne doktrine su imali očekivanja da će individualni interesi preduzetništvo, konkurencija i slobodno tržište povući društvo napred. To se nažalost nije desilo. Vođeni svojim ličnim interesima oni koji su bili veštiji i bliži vlasti su pokupili novčani kapital, izvukli akumulaciju i sklonili novac u banke u poreskim rajevima.

Novi model privatizacije, kao jedne od ključnih karika ekonomskih reformi je spremila grupa eksperata okupljena u Centru za liberalno – demokratske studije u Beogradu 2000. godine. Dakle, pre formiranja nove vlade Republike Srbije nastao je tekst „Novi model privatizacije u Srbiji“ čiji autori su tri B⁴⁰, a koji su „uz sugestije stručnjaka Svetske banke“ zgotovili, kako su sami očekivali, budući uspešan antiinsajderski model. Valja ovde citirati polazište i argumentaciju samih autora: „ Model prodaje društvenog i državnog kapitala bio je odabran sa idejom da se pokušaju naći pravi kupci u smislu onih koji će iz preduzeća, koja se privatizuju (ekonomskih resursa) izvući najviše. Jer standardan rezon u ekonomskoj nauci je, da onaj koji plaća zna zašto toliko plaća i da onaj ko najviše plati najverovatnije ume najbolje sa tim resursima. A to donosi efikasnost“⁴¹. (Drašković B. 2010. str.19.).

Neoliberalna doktrina, da ponovimo, polazi od teze u koju se ne sumnja da razlike između privatnog i zajedničkog vlasništva je u njihovoj efikasnosti. „Ako je privatna svojina rentabilnija, onda zajedničko vlasništvo podrazumeva manju verovatnost da će sredstva biti locirana prema svojoj najvećoj upotrebnoj vrednosti, a time je i output manji.“⁴² Prenos prava svojine sa države ili zajedničke svojine na privatna lica predstavlja u tehničkom smislu centralnu tačku određenja pojma privatizacija. Međutim, definicija pojma privatizacija ima i funkcionalni aspekt i može se svesti na „prenošenje prava na višak profita proizvodnje nekog preduzeća sa državnog na privatni sektor uz prapratne promene regulativne politike.“⁴³ Potpuna privatizacija kao proces prenošenje prava na profit ima dalekosežne posledice po socijalnu strukturu tranzicionih zemalja (Drašković, B. 2010. str.18.)

Opisujući preraspodelu bogatstva posredstvom primenjenih modela privatizacije u Rusiji, Štiglic piše da su oligarsi u jednom trenutku u svom vlasništvu držali 50% bogatstva zemlje. „Branio oligarha ih poistovećuju sa američkim baronima pljačkašima Harimanima i Rokfelerima. Ali postoji velika razlika između takvih likova kapitalizma devetnaestog veka koji su gradili železnice i otvarali rudnike na Divljem zapadu – i eksploatacije Rusije od strane ruskih oligarha što je nazvano Divlji istok. U Americi su baroni-pljačkaši stvarali

40 Model tri B, po prvim slovima imena autora: Boris Begović, Boško Mijatović i Boško Živković. Novi model privatizacije u Srbiji, CLDS, Beograd 2000.

41 Ibid str.189.

42 Louis de Alessis, Pravo na vlasništvo i privatizacija, Časopis Pogledi, Split 1989. str.366.

43 George Yarrow, Privatizacija u teoriji i praksi, Časopis Pogledi, Split 1989. str.388.

društveno bogatstvo, u isto vreme dok su gomilali novac za sebe. Zemlja je iza njih ostala mnogo bogatija, iako su oni uzeli „veći komad veće pite“. U Rusiji međutim, oligarsi su opljačkali imovinu, ogolili je, ostavljajući svoju zemlju mnogo siromašnijom. Preduzeća su dovedena na ivicu bankrotstva, dok su bankovni računi i druga imovina oligarha uvećani.“ (Dž.E.Štiglic, 2002, str 168-169)⁴⁴

Upravo zabluda da će individualni interes pojedinca rešiti probleme razvoja se pokazao kao nerealno očekivanje na kome je koncipiran model i sprovedena ekonomska politika privatizacije, liberalizacije i deregulacije. Sa Srbijom se desilo ono što je Štiglic već mnogo ranije video da se dešava sa Rusijom.

U nastavku su izložene kritičke refleksije na nekoliko antiliberalnih slika Lj. Madžara.

Slika prva.

U svom obimnom radu, Ljubomir Madžar, pokušava da amnestira ekonomsku nauku, on izričito smatra da je jedina prava ekonomska nauka ona koja sledi doktrinu neoliberalizma, što ne uspeva da predvidi dolazak ekonomske krize, posebno finansijske krize koja se manifestovala od 2007. godine, kao posledica finansijskih balona i duvanja cena nekretnina u Sjedinjenim američkim državama. Nije problem u tome što ekonomska nauka uopšte nije predvidela dolazak kriza, problem je u tome što Madžar pokušava da nam dokaže da finansijska kriza iz 2007. godine nema nikakve veze sa neoliberalnom doktrinom i njenom primenom u ekonomskoj politici. Ovde bi nas daleko odvela rasprava po tom pitanju. Valja samo da skrenemo pažnju na to da je „deregulacija“ finansijskog sektora u SAD dovela do toga da se izgubila granica između poslovnih i investicionih banaka, pa su onda pohlepni vlasnici banaka i njihovi menadžeri iskoristili slobodu ličnih interesa, slobodu inicijative, slobodu preduzetništva, odnosno oslobođenu pohlepu da naprave veliki nered.⁴⁵ Predmet ekonomske nauke Madžar svodi samo na „normalnu“ privredu, privredu koja nije „iskliznula“ ili „poremetila“. Prema tome o krizama ekonomska nauka nema šta da kaže smatra Madžar, „to nije više ista privreda, nije isti objekat na koji su usmerene teorijske apstrakcije i analitički instrumentarijum ekonomije kao nauke. Ekonomija je drugim rečima nauka o privredi pri „normalnom“ uobičajenom stanju stvari. Kad privreda isklizne iz rutinski uhodanih koloseka, to više nije ista privreda, *to nije objekat posredstvom koga je ekonomija kao nauka definisana*. O tom drugom objektu ekonomska nauka nema šta da kaže, nje se taj suštinski preobraženi objekat zapravo i ne tiče.“ (Madžar, 2012. str.25).

Nemogućnost da se predvide ekonomske krize po Madžaru „nije uslovljena paradigmat-skom osnovom naučnog aparata koji je poslužio za njegovu izradu *nego je posledica predviđanja kao takvog*: na kojoj god osnovi da bude izvedeno, ono će *samim tim što predviđa*, promeniti prirodu objekta na koji se odnosi, te predvidivo i neminovno izazvati odstupanja *stvarnog* u odnosu na *predviđeno*.“ (Madžar, 2012. str.27). Madžar ovde daje tako veliku snagu i značaj samom mišljenju, kao da teorijsko mišljenje samo po sebi

44 Džozef E, Šiglic, Protivurečnosti globalizacije, SBM-x Beograd, 2002.

45 Uostalom, temeljitu deskripciju nastanka hipotekarnih balona je dao jedan od doslednih predstavnika neoliberalne škole, Miroslav Prokopijević, Ekonomska kriza u svetu i njen uticaj na Srbiju, u Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd 2009.

menja stvarnost, odnosno dozvoljava mogućnost da čak i samo predviđanje krize menja prirodu predmeta predviđanja. Sledi mogući zaključak da bi predviđanje krize moglo da dovede do same krize, da kriza može nastati zbog misaone aktivnosti o krizi. Madžar ne dozvoljava mogućnost da se kriza generiše u protivurečnosti samog ekonomskog procesa, te da je posledica tih procesa, nezavisno od teorijskih mišljenja o tim protivurečnostima i procesima. Nauka, naknadno analitičkim postupcima dolazi do uopštavanja zakonitosti koje su unutar samog predmeta bile suprotstavljene, pa su dovele do ekonomske krize.

Slika druga.

Profesor Ljubomir Madžar izlaže kritici stanovišta kritičara neoliberalne doktrine, spočita-va im probleme i muke sa logikom, semantikom, pa i pismoenošću i neukošću. Citiramo u nastavku jedan pogled profesora Madžara, koji se takođe može podvrći logičkoj analizi i ustanoviti odsustvo logike. Madžar piše sledeće: “U društvenu odgovornost kompanija mnogi od nas iz doktrinarnog bloka (N)L jednostavno ne veruju: kompanije su odgovorne svojim vlasnicima (uz poznatu rezervu po osnovu komplikovanih i nikad do kraja stavljenih na sigurnu osnovu, odnosa između nalogodavca i izvršioca-*principal-agent*), pa ne mogu u isti mah biti odgovorne i nekom društvu koje uostalom i nije subjekt odlučivanja, a posebno nema, niti može da ima *pravni subjektivitet*.” (Madžar, 2012. Str.34). Što se tiče „društvene odgovornosti kompanija“ ni ja u njih ne verujem. Prvo kompanije nisu svesna živa bića da bi bile odgovorne ili neodgovorne. Drugo, kompanije ne upravljaju same sobom. Prazna sintagma u vezi sa „društvenom odgovornosti“ kompanija je smišljeni marketinški trik da bi se fokus analize sa ceđenja visokih profita za vlasnike kapitala pomerio kao na neku integrisanost kompanija u društvo ili neku „društvenu odgovornost kompanija.“ Madžar dalje izlaže sledeću nelogičnost po kojoj sledi da su „kompanije odgovorne svojim vlasnicima“. Hajde prvo da definišemo sadržaj pravnog lica koje se naziva kompanija. To je organizacija koju su osnovali vlasnici, uvek u krajnjoj liniji fizička lica. Na kompaniju se vode, uslovno kompanija „ima“ sopstvena i/ili posuđena sredstva, a ta sredstva se mogu svesti na: zgrade, mašine, repromaterijal, novac. Preciznije bi bilo reći na kompaniju su evidentirane stvari. Navedene stvari, predmeti, moguće i licencna ili druga nematerijalna prava su „imovina kompanija“. Stvarni vlasnici kompanija su isključivo živuća ljudska bića, koje mogu definisati kao vlasnike kapitala, pa samim tim nazvati ih kapitalistima. U imovinu kompanija, odnosno njihovih vlasnika nisu uključeni radnici koje kompanija zapošljava. Ukoliko ovaj uslov ne bi bio zadovoljen, onda bi u vlasništvu vlasnika kompanija bili i radnici i menadžeri, pa bi onda radnici bili robovi. Dakle, u imovinu kompanije ne ulaze ni menadžeri koji upravljaju proizvodnim ili poslovnim procesima kompanije. U čije ime upravljaju? U ime stvarnih vlasnika, a to je kapitalista. Saglasno navedenom pitanje odgovornosti kompanije svojim vlasnicima je takođe marketinška fikcija, koju Madžar uzima za stvarnost. Ne odgovaraju stvari (kapital) svojim vlasnicima ništa. Stvari, odnosno kapital koji se nalazi u kompanijama su stavljene u ekonomsko proizvodnu ili uslužnu funkciju da proizvode profit. Profit se proizvodi ne za kompaniju. Kompanijski profit je računovodstveni iskaz, a ukoliko se u analizi ostane samo na tom nivou, onda se zapravo radi takođe o markentinškom triku. Profit se stvara za vlasnike kapitala, a to su konkretna ljudska bića. Dolazimo sada do blizu kraja ove male analize. Vlasnici kapitala su slobodni, podstaknuti svojim ničim ograničenim interesima, po doktrini neoliberalizma, da se drže svojih egoističkih interesa te da posredstvom vlasništva nad kompanijama generišu višak vrednosti za sebe. Na kraju, ne postoji nikakva mistična

tajna o odnosima između *principala i agenta*, kako to profesor Madžar želi da sugeriše⁴⁶. Agent u kompaniji je fizičko lice ili grupa fizičkih lica koji su samo dobro plaćeni posebno kvalifikovani ili daroviti radnici ili partneri nekog od vlasnika kapitala u kompanijama u kojima vrše funkciju upravljanja. Njihov zadatak je samo jedan, ne nikakva „društvena odgovornost“, zadatak im je da očuvaju, uvećaju kapital vlasnicima i iscede likvidna sredstva koja služe za luksuznu potrošnju vlasnicima.

Slika treća.

Neoliberalna doktrina se suprotstavlja bilo kakvom mešanju države u ekonomski život, pa samim tim i suprotstavljanje nacionalne države procesima globalizacije i uvođenju protekcionističkih antiglobalističkih mera. Madžar piše: „NL je i doktrinarno i *akciono* suprotstavljen protekcionizmu u najvećoj mogućoj meri“ (Madžar isto, str 38.) Nije ovde jasno šta autor podrazumeva pod „akciono“. Doktrinarno suprotstavljanje možemo razumeti, ali ovo akciono je nejasno. Da li ono pretpostavlja to da će se teoretičari NL u SAD određenom *akcijom* suprotstaviti nekom kineskom kapitalisti kada ovaj poželi da za gomilu dolara kupi neku američku kompaniju iz oblasti IT tehnologija ili oblasti energetike. Ili obrnuto da će se *akciono* suprotstaviti američkim federalnim vlastima kada ove sprečavaju ulazak na primer kineskih kapitalista u zabranjene zone američke ekonomije. Pre će biti, čini nam se da, sledbenici NL doktrine u Srbiji smatraju da srpsku privredu treba po svaku cenu prepustiti u svim sektorima multinacionalnim kompanijama, čak i onim u sektoru poljoprivredne proizvodnje, a koje u svojim matičnim zemljama uživaju ne tako male subvencije i podršku njihovih država. Akciona podrška sledbenika neoliberalne škole bila je u minulih više od deceniju i po izrazita na sektoru u kreiranju ekonomske politike u Srbiji, pre svega u podršci koncipiranju modela privatizacije liberalizacije i deregulacije.⁴⁷ Sledbenici neoliberalne doktrine ne priznaju osim pojedinačnog interesa, postojanje bilo kakvog kolektivnog, državnog ili ne daj bože nacionalnog interesa. Zato oni žestokoj kritici podvrgavaju bilo kakve zahteve da se vrši kontrola ulaganja stranog kapitala, sprečavanje ulaganja u kupovinu prirodnih resursa ili vrednosti od nacionalnog, odnosno državnog interesa. Za njih je vrhovni bog profit i u tog boga se ne sme nikako sumnjati.

Madžar kritičarima doktrine neoliberalizma prigovara da oni u svojim ukazivanjima na nesavršenost funkcionisanja tržišta i spontanog decentralizovanog odlučivanja imaju.. „ničim opravdano uverenje da su mehanizmi i procesi državne intervencije bez defekta i da nemaju svoje , možda opasnije i dalekosežnije otkaze i propuste.“ (Madžar, 2012. str.42). Ovde Madžar pojednostavljuje kritiku protivnika neoliberalizma. Kritičari svemoćnog tržišta nisu istovremeno zastupnici doktrine o svemoćnoj državi koja će zameniti tržište. Kritičari neoliberalizma postavljaju državu u ulogu subjekta koji mora da kontroliše i sprečava tržišna „iskliznuća“, ograničava bezgraničnu individualnu glad i pohlepu za profitom, preuzima i zadržava delove privrednih aktivnosti koji su od interesa za društvo, odnosno državu. Kritičari neoliberalizma, bar većina, ne smatra državu kao bilo kakvo idealno rešenje koje se suprotstavlja tržištu na taj način što bi moglo voditi njegovom ukidanju. Tržište kao i država su istorijski nastale društvene tvorevine, te ih se kao takve ne mogu ukinuti. Kritičari neoliberalne doktrine smatraju da preovlađujući uticaj bilo tržišta bilo dr-

46 Sugeriše nam da se upoznamo sa kako on drži ,Izvanrednom studijom na tu temu koju je napisao Boris Begović. U toj studiji nam Begović nije rasvetlio ova pitanja u vezi sa kapitalistom i eksploatacijom.

47 Videti B.Drašković Kraj privatizacije i posledice po ekonomski razvoj u Srbiji (2010)

žave, vodi u probleme ekonomskog i socijalnog razvoja. Nasuprot tome sledbenici doktrine tržišnog fundamentalizma pridaju tržištu samo isceljujuću neograničenu moć. Madžar s pravom postavlja u fokus analize narodnu poslovicu „*da je košulja bliža od kaputa*“,⁴⁸ želeći na taj način da negira iluziju o postojanju neke idealne države koja vodi računa o opštim interesima. Posredstvom navedene poslovice pojašnjava to da su vođeni svojim ličnim interesima pojedinci koji nastupaju na tržištu kao i oni koji obavljaju političke i državne funkcije, pre svega egoisti, a tek marginalno moguće i altruisti⁴⁹. Sledbenici neoliberalne doktrine u centar ponašanja pojedinca stavlja njegovu sebičnost i istovremeno isključuju bilo kakvu mogućnost altruističnog ponašanja pojedinca. U prioritetu interesa viši nivo na skali zauzima lični od opšteg interesa. Uostalom, neoliberalna doktrina i ne priznaje postojanje nečega što se zove opšti ili kolektivni interes. Nije sporno to da se često pojedinačni lični interesi ljudi koji u ime političkih partija i glasačkog tela obavljaju javne funkcije, iznad opštih interesa koje samo deklarativno promovisu. To je očito pokazao ceo period tranzicije, posebno privatizacije u kome su akteri političkih zbivanja i vlasti u savezu sa odabranim „slobodnim“ učesnicima na tržištu izvršili preraspodelu bogatstva i dohodaka. Pohlepa onih na tržištu i onih u politici se u preraspodeli bogatstva iskazala kao zajednički imenitelj. Zato je Madžareva kritička opservacija koja se odnosi na to da ne postoje posebni samoživci i egoistični ljudi koji su učesnici na tržištu u odnosu na one pojedince koji su u državnim institucijama i politici, a koji nemaju osobine pohlepe i samoživosti. Institucije tržišta i države imaju ipak neke ključne razlike koje mogu uticati na ponašanje pojedinaca. Pojedinač vođen svojim egoističnim interesima na tržištu je slobodan da pokaže svoju umešnost, preduzetnički duh, veštine i znanje. Rezultat tih aktivnosti ukoliko pojedinac uspe je da će se njegovo bogatstvo uvećati i uvećavati na račun drugih učesnika u tržišnoj utakmici. Kako je po neoliberalnoj doktrini svojina svetinja, onda pojedinac može sa svoynom činiti šta mu je volja. Može je ekonomski aktivirati, a može i da uradi tako da se ona ne aktivira. Stvar slobode individualnog izbora. Međutim, pojedinac koji je u državnim institucijama i koji, pretpostavimo, nije učesnik na tržištu, takođe je pohlepan i samoživ, koristi resurse države da stiče bogatstvo. On međutim, ima problem sa zakonskom regulativom, te kao takav baš i nije slobodan da gomila ilegalno stečeno bogatstvo. Problem je svakako dodatni u tome što između ova dva navedena pohlepna pojedinca, jednog koji je slobodni igrač na slobodnom tržištu i ovog, koji je igrač u državnoj strukturi mogu da se formiraju savezi, tako da nisu rivali, već saveznici u iscrpljivanju ekonomskih resursa zajednice u kojoj i jedan i drugi uvećavaju svoje bogatstvo, dok zajednica kao celina propada. Dakle ovakva mogućnost, koja nije samo teorijska, obezbeđuje poziciju da slobodni pojedinci povećavajući svoje bogatstvo, nužno ne obezbeđuju progres onih sa društvenog dna. U vreme tranzicije iz socijalističkog društvenog sistema u kapitalistički dolazi do toga da se produbljuje i povećava broj onih koji klize u socijalnu bedu i siromaštvo. Savez pohlepnih pojedinaca sa tržišta i iz države je bio usmeren na kooperaciju tokom procesa preraspodele u socijalizmu kumuliranog kapitala. Kada se taj proces završi pojedinci u državnim i političkim institucijama moraće više pažnje da posvećuju pitanjima altruističkog ponašanja u odnosu na individualnu pohlepu.⁵⁰ Ovde se

48 Madžar, 2012 str. 47.

49 Postoje teorije o tipovima ponašanja jedinki u zajednicama, koje i empirijski pokazuju mogućnost postojanja altruizma kao suprotnosti sebičnosti (Hamilton, 1964)

50 Madžar, kao i njegovi sledbenici su našli novo uporište za izmeštanje objašnjenja problema siromaštva koje nastaje usled problema nejednakosti, ne opremljenosti resursima, usled nedovoljnog obrazovanja, uticaja kolonijalizma i neokolonijalizma, niskog nivoa obrazovanja i klasnih struktura, na teoriju institucija. Madžar tvrdi da „Društva nisu siromašna zato što oskudevaju u resursima-resursi su mahom proizvedena dobra koja se menjaju a daju se i brzo uvećati u vremenu –nego su zaostala zato što nemaju (u ekonomskom i razvojnom smislu) valjane institucije“ Madžar, 2012 str 52. i 75.

ne radi o tome da će pohlepni pojedinac iz političkih i državnih institucija promeniti ćud, pa će od sebičnjaka postati altruista. Radi se o tome da će doći do neminovne personalne promene tipova samih tih pojedinaca. Kada se u društvu uspostavlja sve viši nivo razlika između bogatih i siromašnih, obično dolazi do društvenih reakcija ispoljenih u konfliktima, rasta kriminala, sa mogućnošću da se rode totalitarne ideologije koje će povući mase u pravcu revolucija. Posledica revolucija je uspostavljanje sistema koji zagovaraju i sprovode sistem egalitarizma umesto sistema zasnovanog na tržišnom egoizmu, može se reći i socijalnom darvinizmu. Obe krajnosti su nepoželjne, ali to ne znači i da su nemoguće. Na kraju valja podvući da kritičari neoliberalizma ne pretpostavljaju postojanje neke Platonove idealne države kojom vladaju idealni dominantno altruizmom obdareni ljudi i filozofi. Zastupnici neoliberalne doktrine veruju isključivo u individualne sebične interese i ne dozvoljavaju mogućnost postojanja bilo kakvih društvenih, odnosno opštih interesa kojim bi se pojedinac rukovodio. Ovo je jedna od ključnih slabosti doktrine.

Zastupnici neoliberalne doktrine odbacuju pristup kritičara u vezi sa ulogom države. Zastupnici neoliberalne doktrine „ne veruju u (toliko) efikasnu a još manje javnom dobru odanu državu“...oni nisu „skloni da državi povere ulogu epohalnog delatnika sposobnog da iz osnova, i to bespovratno, preokrene privredu situaciju iz koje bismo svi hteli što pre i uz što manje gubitke da se izvučemo“. Neoliberali dužnost države vide u tome da: „uvede stabilan pravni red, da ustroji stimulativna i pravična pravila igre, da zaštiti vlasništvo, ugovore, ličnosti i njihove slobode i prava... neoliberali tvrdo insistiraju na stavu da te preduslove civilizacijske emancipacije i ekonomske obnove samo država u punoj meri može da osigura-pa da u tom konačnom obezbeđenom ambijentu pojedinci budu sami odgovorni za svoju sudbinu, motivisani da unaprede svoju dobrobit...“ (Madžar, 2012. str.128.). Citirani pristup neoliberalne doktrine u sebi skriva temeljnu protivurečnost. Prvo ukoliko iskazuju tvrdo to da „ne veruju u (toliko) efikasnu a još manje javnom dobru odanu državu“, onda kako uopšte mogu ispostaviti spisak obaveza državi u koje veruju, a to su: da uspostavi i održi „stabilan pravni red“, uspostavi „pravična pravila igre“, „da zaštiti vlasništvo i ugovore“, da zaštiti ličnost i „njihove slobode i prava“, da obezbedi „ambijent“ pojedincima da sami budu odgovorni za svoju sudbinu i svoju dobit. Drugo, kako to da je na jednoj strani nemoguće da država deluje u cilju *ekonomskog javnog dobra*, a da potom smatraju da država treba da ostvaruje *pravni poredak koji je takođe javno dobro*. Dosledan pristup bi bio ili država može da deluje u ostvarivanju javnog dobra uopšte, ne segmentarno ili pak ne može da deluje u cilju ostvarivanja javnog dobra. Moguće je da doktrinarno neoliberalna teorija smatra da je jedino stvarno *javno dobro* samo pojedinačni interes i sve ono što je samo u funkciji ostvarivanja individualnog interesa. Nejasno je takođe to da li neoliberalna doktrina dosledno priznaje postojanje bilo kakvih opštih ciljeva. Držeći se dosledno vrednosnog stava o tome da postoje samo *ciljevi slobodnog pojedinca*, Madžar tvrdi: „opšti ciljevi zapravo i ne postoje; postoje samo individualni ciljevi koje slobodni pojedinci slede u svom strogo individualizovanom interesu.“ (Madžar, 2012, str 129.). Ukoliko je to tako, onda se postavlja pitanje uopšte mogućnosti opstajanja *opštih ciljeva* kao što su „*vladavina prava, zaštita svojinskih prava, održavanje pravila igre, stvaranja ambijenta za delovanje slobodnog tržišta*...“ a to su vrednosti na kojima doktrinarno insistira neoliberalna doktrina. Moguće da neoliberalna doktrina navedene ciljeve i ne razumeva da su opšti, nego ih samo tako naziva. Nismo videli logički dokaz da navedeni ciljevi nisu opšti, odnosno nije nam dokazano da su oni samo pojedinačni. Ovo je samo još jedno preciziranje logičkog problema koji stoji pred doktrinom neoliberalizma, a to je da pojasni svoje razumevanje odnosa između opšteg

i pojedinačnog. Odnosno, da li pojedinačno može da egzistira izvan opšteg i da li opšte u društvenim zajednicama postoji bez pojedinačnog, te ukoliko opšte uopšte za njih i postoji, na koji način ono nastaje?

Slika četvrta.

Problemi u vezi sa ekonomskom stvarnošću u Srbiji. Sledbenici neoliberalne doktrine prvo ne negiraju loše stanje ekonomske stvarnosti u Srbiji, drugo ne smatraju da postoji bilo kakva povezanost između sprovedene ekonomske politike u minulih deceniju i po i njihove doktrine. Ekonomska politika, smatraju ili nije uopšte vođena u skladu sa njihovom doktrinom ili je samo fragmentarno vođena. U jednom se kritičari i zastupnici neoliberalne doktrine slažu. Postojeće ekonomsko stanje nije održivo, a neodrživo je jer je privredni rast „malaksao“, nezaposlenost je velika i sve veća, inflacija je „neukročena“, na delu su nepovoljni spoljno ekonomski tokovi, beleži se previsoka javna potrošnja u odnosu na moć privrede, dinamično se uvećava spoljni dug zemlje. U vezi sa činjenicama o socijalnom i ekonomskom stanju u Srbiji ne postoji spor zato što su činjenice neumoljive. Zastupnike neoliberalne doktrine posebno ne zanimaju socijalni problemi, na tim problemima više insistiraju kritičari. Oštre razlike postoji u vezi sa uzrocima koji su doveli do nepovoljnog stanja. Zastupnici neoliberalne doktrine odriču da je ekonomska politika vođena na doktrinarnim vrednostima neoliberalizma. Kritičari smatraju da je ekonomska politika vođena i danas se vodi u skladu sa postulatima neoliberalizma: liberalizacija, deregulacija i privatizacija, po recepturi Vašingtonskog konsensusa uz indirektnu kontrolu i sugestije činovnika MMF koji sede u savetničkim kancelarijama Vlade Republike Srbije. Ključnog krivac za loše rezultate, odnosno i za loše stanje ekonomije u Srbiji zastupnici neoliberalne doktrine vide u mešanju države u ekonomski život, odnosno u ulozi države koja sputava inicijativu i preduzetništvo. Prema zastupnicima neoliberalne doktrine, država je „nepotrebno hipertrofirana ..koja se zajednici nametnula kao nadmoćna sila pretvorila se u jedini pravi mehanizam proizvodnje, preraspodele i eksploatacije ovoga društva.“ (Madžar, 2012. Str. 91.). Dalje, autor navodi da država posredstvom poreskih mehanizama previše opterećuje i uzima od privrede i stanovništva, pa povrh toga se još i zadužuje radi finansiranja tekuće potrošnje. Sa ovim se uglavnom završava kritika uloge države. Može se u prilog neoliberalnoj kritici države dodati i to što nije bila dovoljno brza u privatizaciji i rasprodaji baš svih resursa u Srbiji uključujući svu energetiku, prirodne resurse kao što su vode, šume, a zatim i sve javne resurse na primer puteve, gradske vodovode, gradsko građevinsko zemljište, pa bi trebalo pridodati i sve ustanove kao na primer, fakultete, sve škole, bolnice i domove zdravlja. Tu bi se skoro mogao spisak završiti, zato što nije moguće privatizovati i vazduh. U ime ekonomske efikasnosti sve je to trebalo odmah, bud zašto, rasprodati. Uostalom kao i što jeste bud zašto prodato, ali sa nešto usporenijim tempom koji je bio nedovoljno brz po ukusu sledbenika neoliberalne doktrine. Sve resurse, svakako, po toj doktrini treba prodati prvo stranim pa ako nešto preostane i domaćim kapitalistima. Neoliberalna doktrina polazi od sledećeg aksioma da je a priori ničim nesputana privatna svojina po definiciji ekonomski efikasnija od bilo kog drugog oblika svojine: zadružne, društvene, državne. Stavljanje pod sumnju tog aksioma naši sledbenici neoliberalne doktrine će kritičare tretirati kao neuke i ne načitane. Dakle, ili prihvatate dogmu ili nema šta da se raspravlja u vezi sa „očitim“ stvarima. Valja prvo da podsetimo na to šta bi sadržao pojam efikasnosti. Ukoliko pod efikasnošću smatramo meru što manjeg korišćenja resursa da bi se dobio što veća ekonomska korist, onda ne postoji spor. Ukoliko se pod efikasnošću smatra uvođenje još jedne dimenzije a to je da

je efikasnost i to da je obavezno generisanje što veće ekonomske koristi za privatne vlasnike, bez obzira na socijalne implikacije, onda nastaje problem u vrednosnom pristupu razmatranja pitanja efikasnosti. Neoliberalna doktrina neće uzimati navedeni aspekt kao relevantan, kritičari taj aspekt smatraju relevantnim. Kritičari ekonomsku nauku razumeju kao društvenu nauku, a kao takva ona u predmetu istraživanja mora imati i socijalna, odnosno društvena pitanja ekonomskih aktivnosti. Neoliberalna doktrina polazi od toga da je državna, društvena ili bilo koji drugi vid kolektivne svojine po prirodi neefikasan u odnosu na privatnu. Oni uzimaju teoriju „tragedije zajedničkih dobara“⁵¹ kao nešto u šta se ne sumnja. Kritičari neoliberalne dogme, državu ne idealizuju i smatraju da i državna svojina i upravljanje državnim resursima može biti neefikasno iz istih razloga kao što se to u pojedinim slučajevima događa sa privatnom svojinom. Ni praktično ni teorijski se unapred ne može a priori proglasiti kolektivni oblici vlasništva kao neodrživi, zato što će kolektivni interesi imati za cilj da maksimiziraju koristi, potrošnju (novčane prihode) u odnosu na održanje i ulaganje u razvoj resursa. Isti princip važi i u slučajevima kada se to događa i sa privatnim inokosnim resursima, odnosno kapitalom. Privatnog kapitalistu nužno ne mora da zanima očuvanje i razvoj raspoloživog resursa, već može imati za cilj da izvuče što veća likvidna sredstva iz kompanije i da ih pohrani na račune banaka u poreskim rajevima nego što bi bio interes da održi proizvodnju. Ovde se radi o identičnom interesu, veće potrošnje nego investiranja, bez obzira na to da li se radi o pojedinačnim (individualnim) interesima privatnog vlasnika ili kolektivnim interesima grupe upravljača društvenim ili državnim preduzećima. Pohlepa pojedinačnog vlasnika kao i grupe vlasnika ili predstavnika državnog vlasništva (DRŽAVE) može biti identična. Posledice tog procesa je propadanje kompanije i fiksne imovine u tim kompanijama, bez obzira na oblik vlasništva.

Efikasnost merena odnosom korišćenih resursa i koristi iskazane za svakog pojedinačnog privatnog vlasnika zadovoljava kriterijum da se korišćenje određenog resursa iskaže kao više ili manje efikasno. Ukoliko je korist (profit) privatnog vlasnika veća ili manja, onda je efikasnost veća, odnosno manja. Šta se dešava sa društvenom efikasnošću? To pitanje doktrina neoliberalizma ne razmatra, ona polazi od toga da je ukupna efikasnost pojedinaca preduzetnika, kapitalista konstitutivni faktor ukupne efikasnosti, a društvena efikasnost saglasno doktrini individualizma zapravo i ne postoji niti kao takva može biti predmet razmatranja ekonomske nauke. Inicijativa, preduzetništvo i preuzimanje rizika od strane slobodnog pojedinca će po doktrini neoliberalizma, „povući one sa dna“ (misli se na one koji nemaju preduzetnički duh, a koji su „oslobođeni“ i od svojine). Neoliberalna doktrina nam ne daje odgovor na moguće pitanje, a šta se dešava ukoliko ovih na dnu bude sve više i ukoliko ih kapitalisti, kojih je sve manje ne“ povuku sa dna“?

Pre smo naveli da je ključni problem taj što je sačinjen savez između male grupe domaćih i stranih ne preduzetnika, nego kapitalista sa jedne starane i nosilaca ključnih državnih funkcija sa druge strane u ciljanom ceđenju dohodaka i gomilanju bogatstva u rukama manjine. Na delu je sprovođenje cilja, da se sruše, unište i uklone (zatru) bilo kakvi temelji prethodnog samoupravnog socijalističkog „egalitarističkog“ društvenog i ekonomskog sistema koji je pretendovao na to da postoje i neki opšti interesi⁵².

51 U nastavku će nešto više špažnje biti posvećeno ovom pitanju.

52 Bespoštednu kritiku tog sistema je Lj. Madžar izložio na samom početku perioda tranzicije iz socijalizma u kapitalizam u knjizi Suton socijalističkih privreda, Beograd 1990. Mogli bi smo očekivati da dobijemo sada batr jedan članak u kome bi Profesor Madžar mogao da najavi „zoru i procvat“ kapitalističke privrede u Srbiji.

Sledbenici neoliberalne doktrine smatraju da je u interesu ekonomskog razvoja liberalizovati tržišni prostor za strane direktne investicije, bez bilo kakvih ograničenja. Oni nemaju rezervi u vezi sa granama u kojima bi se moglo ograničiti ulaganje stranog kapitala u formi SDI. Kritičari pak smatraju da bi strane direktne investicije trebalo ograničiti u vitalnim sektorima od značaja za državu, a radi se o sektoru iskorišćavanja prirodnih obnovljivih i neobnovljivih resursa, područjima bitnim za socijalnu i bezbednosnu sigurnost zemlje.

Sledbenici neoliberalne doktrine su oštri kritičari politike subvencija, jer subvencije predstavljaju mehanizam koji se „svodi na to da se uzme od onog koji je dohodovno efikasniji, pa se to oduzeto daruje nekome ko tu hranarinu nije sam uspeo na tržištu da ostvari. Taj čin realokacije dohotka od uspešnog ka neuspešnom može kadkad da bude i celishodan“ (Madžar, 2012. str. 94.). Neoliberalna doktrina izvedena u čistom stanju, pretpostavlja jedinstven svet u kome se pripadnici naroda međusobno takmiče, slobodno kreću svi faktori proizvodnje, kako bi bili uspešniji u korišćenju resursa. To je samo iluzija. Slobodno je samo kretanje kapitala od bogatih ka siromašnijima, slobodan je sve više transfer dobiti. Nije slobodan transfer visokih tehnologija niti je u regionalnim i svetskim okvirima slobodno kretanje radne snage. Zamislimo samo kako bi izgledao svet kada bi siromašni Meksikanci slobodno krenuli na sever Amerike, siromašni indusi i afrikanci u Evropu i Japan. Takve procese ne podržavaju države koje štite svoju ekonomiju i stanovništvo od migranata. Dolazimo do subvencija. Bogate zemlje direktno ili indirektno subvencionišu proizvodnju hrane čak i u područjima koja su klimatski nepovoljnija za gajenje pojedinih kultura, a koje se proizvode u manje razvijenim zemljama. Istovremeno vrše pritisak na zemlje koje nisu u mogućnosti da vrše subvencije da liberalizuju svoje tržište. Takve slučajeve imamo kod zahteva za liberalizaciju i deregulaciju proizvodnje u agroindustrijskom kompleksu u Srbiji.

Slika peta.

U jednoj od svojih slika, u sedamnaestoj slici antiliberizma, Profesor Madžar, tvrdi da u Srbiji „dosledne primene Vašingtonskog konsensusa (VK) nema ni traga, nije ga ni bilo, a s obzirom na ovdašnje političke datosti u formi u kojoj ga prikazuje ANL ni moglo biti.“ (Madžar, 2012. str.132.). Kritičari neoliberalne doktrine, smatraju da je ona dominantno primenjivana kontinuirano u ekonomskoj politici u Srbiji u periodu nakon 2000. godine pa do sada 2015. godine. O ekonomskoj politici destrukcije koja je primenjivana u periodu od 1990. do 2000. godine ovde ne vredi ni govoriti.

Da pogledamo neke od pokazatelja koji su nastali „nedoslednom“ primenom Vašingtonskog konsensusa.

Pre toga samo da podsetimo, da su intelektualci, zastupnici neoliberalne doktrine okupljeni u Centru za liberalno demokratske studije koncipirali i uticali na donošenje zakona o privatizaciji iz 2001. godine, čije „uspešne“ posledice imamo danas na delu.⁵³

Ovde fragmentarno ima smisla predstaviti samo nekoliko podataka o ključnim makroekonomskim kretanjima i „uspesima“ u ekonomiji Srbije u periodu od posle 2003. godine do zaključno sa 2013. godinom. Bruto domaći proizvod je zabeležio prosečan rast od

53 Videti B.Drašković, Kraj privatizacije posledice po razvoj i nezaposlenost u Srbiji, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2010.

2,73%. Rast je bio zasnovan na prilivu stranih direktnih investicija i prodajama društvenih i državnih preduzeća. U periodu od 2009. do 2013. godine prosečan ukupan rast BDP je iznosio 0,1%. Javni dug je porastao sa 11 milijardi evra iz 2003. na preko 20,8 milijardi eura u 2013. godini. Stopa nezaposlenosti na osnovu ankete radne snage u istom periodu je porasla sa 14,6% na 20,10% u 2013. godini. Realno stopa stvarne stope nezaposlenosti iznosi blizu 30%. Ukupne strane direktne investicije u periodu 2003-2013. godina iznosile su oko 15,4 milijardi evra.⁵⁴

U narednih tri tabele i na jednom grafikonu prezentirani su uporedni podaci o primeni i rezultatima antiliberalne ekonomske teorije a odnosi se na: „previsoku“ zaduženost Jugoslavije, kako to s vremena na vreme tvrde zastupnici neoliberalne doktrine, o učešću industrije u BDP i kretanju broja industrijskih radnika u Srbiji u periodu 1960-2010. godina.

▶▶ TABELA 1. ZADUŽENOST JUGOSLAVIJE U INOSTRANSTVU 1970-1980 U MILIJARDAMA USA \$

	1970	1973	1975	1977	1979	1980
Ukupna zaduženost	2,3	4,7	6,6	9,5	15,2	18,9
Stepen zaduženosti ili % otplate prema deviznom prilivu*	18	15	15	17	21	20

*bez kratkoročnih kredita.

Izvor podataka: Kriza i reforme, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989, str. xvii

▶▶ TABELA 2. UČEŠĆE INDUSTRIJE U BDP U % 1960-2010 GODINA.

	1960	1965	1970	1980	1990	2010
Učešće industrije u BDP u %	16,5	20	20	25	24,7	15,9

Izvor: RZS i B.Petrović 2013

▶▶ TABELA 3. INDUSTRIJSKI RADNICI U SRBIJI 1960-2010. GODINA.

	1960	1990	2010
Industrijski radnici	389.000	998.000	312.000

Izvor: RZS i B.Petrović 2013.

Grafikon 1. Prezentirani grafikon, slikovito pokazuje slom industrijskog sektora u Srbiji.

Извор: РЗС

U vezi sa problemima industrijskog sektora više pogledati u (B.Dražković,V.Aleksić, J.Minović, 2014)⁵⁵.

9. ZAKLJUČNIH NEKOLIKO REČENICA

Moguće je da u okviru sopstvenih pretpostavki neoliberalna doktrina deluje kao elegantan i konzistentan teorijski model. Problem nastaje što kritičari neoliberalne doktrine i na njoj zasnovane ekonomske politike, ne prihvataju polazišta te doktrine kao aksiome u koje nije dozvoljeno sumnjati. Moguće je takođe da praktična primena nekih elemenata doktrine može dati pozitivne rezultate u pojedinim razvijenim zemljama, u određenim istorijskim vremenima. Međutim, ti rezultati ne zavise samo od slobode, individualizma i slobodnog tržišta, već i od: veličine ekonomije, istorijskog pa i kolonijalnog nasleđa, dominantne pozicije u svetu, vojne snage i sposobnosti da doktrinu ideološki šire u svetu. Ono što je sigurno, to pokazuje istorija ekonomskih kriza, a to je da kada krize pogode te iste zemlje, onda se u pomoć „samopozove“ arsenal mera državnih intervencija.

⁵⁵ Božo Drašković, Vesna Aleksić, Jelena Minović, *Problemi deindustrijalizacije u Srbiji*, Institut ekonomskih nauka Beograd, 2014.

LITERATURA:

Ana Veselinović urednik, Kriza, odgovori, levica, prilozi za jedan kritički diskurs, Izdavač Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd 2013.

Andrew Gamble, The Spectre and the Feast Capitalist and the Politics of Recession, Palgrave Macmillan, London, 2009.

Boris Begović, Boško Mijatović, Boško Živković., Novi model privatizacije u Srbiji, CLDS, Beograd 2000.

Božo Drašković, Ekonomski aspekti ekološke politike, Institut ekonomskih nauka Beograd 2012.

Božo Drašković, Kraj privatizacije i posledice po ekonomski razvoj u Srbiji, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2010.

Božo Drašković, Vesna Aleksić, Jelena Minović, Problemi deindustrijalizacije u Srbiji, Institut ekonomskih nauka Beograd, 2014.

Carruther I. I R. Stoner, Economic Aspects and Policy Issues in Groundwater Development, World Bank br. 496, Washington 1981.

Džozef E. Štiglic, Ekonomija Javnog sektora, Ekonomski fakultet Beograd 2004;

Džozef E, Štiglic, Protivrečnosti globalizacije, SBM-x Beograd, 2002.

Elinor Ostrom, Upravljanje zajedničkim dobrima, Evolucija institucija za kolektivno delovanje, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006.

Friedrich.A Hayek, Poredak slobode, Global Book, Novi Sad 1998.

Friedrich.A Hayek, Kontrarevolucija nauke, Istraživanja o zloupotrebi razuma, CID, Podgorica, 1999.

Gregori Mankju, Principi ekonomije, Ekonomski fakultet Beograd 2005.

George Yarrow, Privatizacija u teoriji i praksi, Časopis Pogledi, Split 1989.

Hardin Garrett, (1968), The Tragedy of the Commons, Science, vol 162, december 1968, pp 1243-48

Hamilton,W.D, The genetical evolution of social behaviour, Journal of Theoretical Biology 7 (1964)

Jesenski i Turk, Zgreb 2006. /Naziv originala: Elinor Ostrom, Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action, Cambridge University Press 1990.

Karl Manhajm, Ideologija i utopija, Nolit, Beograd 1978.

Karl Menger, Istraživanje o metodu društvenih nauka, s posebnim osvrtom na političku ekonomiju, JP „Službeni glasnik“,2008.

Ludwig von Mises i Friedrich A. Hayek, O slobodnom tržištu, Mate, Zagreb, 1997.

Louis de Alessis, Pravo na vlasništvo i privatizacija, Časopis Pogledi, Split 1989.

Ljubomir Madžar, Antiliberalizam u 22 slike, JP „Službeni glasnik“, Beograd, 2012.

Ljubomir Madžar, Suton socijalističkih privreda, Ekonomika i Institut ekonomskih nauka, Beograd 1990.

Miroslav Prokopijević, Ekonomska kriza u svetu i njen uticaj na Srbiju, u Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd 2009.

Milton&Rose Fridman, Sloboda izbora, Lični stav, Global Book, Novi Sad, 1996.

Milton Fridman, Kapital i sloboda, Global Book, Novi Sad, 1997.

Naomi Klajn, Doktrina šoka, procvat kapitalizma katastrofe, Samizdat B 92, Beograd,2009.

Peter I. Berger, Kapitalistička revolucija, Naklada „Naprijed“ d.d. Zagreb, 1995.

Slavko Kulić, Neoliberalizam kao soicijaldarvinizam, Rat za dominaciju ili bolji svet, Prometej, Zagreb,2004

Zbignjev Bžežinjski, Amerika-Kina i sudbina sveta, Albatros plus, Beograd, 2013.
